

บทที่ 2

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน : รองศาสตราจารย์ ดร. จัตรีทิพย์ นาดสุภา

พื้นฐานทางความคิด : ชีวิตและงาน

รองศาสตราจารย์ ดร.จัตริทิพย์ นาดสุภา เกิดเมื่อวันที่ 5 กันยายน พ.ศ. 2484 เป็นบุตรชายคนเดียวของคุณฉลวย (อีศรางกูร ณ อยุธยา) กับ พลอากาศตรี นายแพทย์ทิพย์ นาดสุภา บิดาของอาจารย์เป็นผู้ที่มีอิทธิพลต่อความคิดและการศึกษาของอาจารย์อย่างมาก เนื่องจากท่านเป็นผู้ปลูกฝังนิสัยการเป็นนักอ่านและนักค้นคว้าให้กับอาจารย์จัตริทิพย์ตั้งแต่วัยเยาว์วัย อาจารย์และคุณพ่อใช้เวลาว่างอ่านหนังสือด้วยกันเสมอ สิ่งนี้น่าจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้อาจารย์มีความรู้และความคิดที่ครอบคลุม และทำให้ชีวิตของอาจารย์ผูกพันอยู่กับการศึกษามาจนปัจจุบัน

อาจารย์จัตริทิพย์เรียนชั้นอนุบาลและประถมศึกษาปีที่ 1 ที่โรงเรียนมาแตร์เดอี (พ.ศ. 2490-2491) หลังจากนั้นอาจารย์ย้ายไปศึกษาต่อที่โรงเรียนเซนต์คาเบรียล (พ.ศ. 2491-2500) จนกระทั่งจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 พ.ศ. 2500 อาจารย์ได้เข้าศึกษาต่อในแผนกวิทยาศาสตร์ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 7-8 (พ.ศ. 2500-2501) ช่วงนี้เองที่อาจารย์ให้ความสนใจกับวิชาปรัชญา และประวัติศาสตร์อย่างจริงจัง และเริ่มเบนความสนใจจากวิทยาศาสตร์สู่การศึกษาในสายสังคมศาสตร์ เมื่อเข้าสู่การศึกษาในระดับอุดมศึกษาอาจารย์เลือกเรียนนิพนธ์รัฐศาสตร์ ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2501) การเลือกเรียนวิชานี้เนื่องจากอาจารย์ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากคุณพ่อ ซึ่งเคยเรียนนิพนธ์รัฐศาสตร์การทูต จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในระดับปริญญาโท ประกอบกับโดยพื้นฐานครอบครัวของอาจารย์เองมีผู้จบและทำงานในสาขารัฐศาสตร์หลายท่าน การศึกษาในคณะรัฐศาสตร์ระดับปริญญาตรีนั้น อาจารย์ได้เรียนวิชาปรัชญาและประวัติศาสตร์เพียงเล็กน้อย

ปีพ.ศ.2505 อาจารย์เข้ารับการศึกษต่อในระดับปริญญาโทสาขารัฐศาสตร์การทูต ต่อเนื่องไปจนกระทั่งจบการศึกษาในปีพ.ศ. 2507 หลังจากนั้นอาจารย์เดินทางไปศึกษาต่อยังประเทศสหรัฐอเมริกา ในช่วงเวลาเพียง 3 ปีคือ พ.ศ. 2508-2510 อาจารย์จัตริทิพย์ได้รับ

ปริญญาามหาบัณฑิตดังนี้คือ ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (Master of Arts (Economics)) จากมหาวิทยาลัยทัฟ (พ.ศ. 2508) ปริญญาามหาบัณฑิต สาขากฎหมายและการทูต (Master of Arts in Law and Diplomacy) จากมหาวิทยาลัยทัฟ (พ.ศ. 2509) และ ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาเศรษฐศาสตร์ (Master of Arts (Economics)) จากมหาวิทยาลัยนอร์ทอีสเทอร์น (พ.ศ. 2510) การหักเหจากการศึกษาด้านรัฐศาสตร์ไปสู่สาขาเศรษฐศาสตร์ของอาจารย์มาจากเหตุผลเพียงอย่างเดียวว่า การเรียนเศรษฐศาสตร์เมื่อจบการศึกษาแล้วจะสามารถหางานทำได้ง่าย ประกอบกับอาจารย์ได้ลดความสนใจที่จะทำงานในในสาขา รัฐศาสตร์การทูตลงไปอย่างมากในระยะหลัง ยิ่งไปกว่านั้นอาจารย์ได้พบและเกิดความศรัทธาอย่างสูงต่อ อาจารย์ ดร. วิจิตวงศ์ ณ ป้อมเพ็ชร อาจารย์ใน สาขาเศรษฐศาสตร์ ซึ่งต่อมามีท่านผู้นี้ มีอิทธิพลให้อาจารย์เฝ้ใจที่จะศึกษาเศรษฐศาสตร์มากยิ่งขึ้น

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเศรษฐศาสตร์ในระยะนั้นของอาจารย์ยังคงเป็นการศึกษาในแนวนีโอคลาสสิก อาจารย์ให้ความสนใจกับการใช้เครื่องมือทางคณิตศาสตร์ในการวิเคราะห์ทางเศรษฐศาสตร์และมีความต้องการจะศึกษาเศรษฐศาสตร์ในแนวนี้ต่อไปอีก จนกระทั่งอาจารย์ได้พบกับ คุณวรพุทธิ รัชยานาม ในขณะที่อาจารย์กำลังศึกษาระดับปริญญาเอกปีที่ 3 อยู่ที่มหาวิทยาลัยทัฟ (Tufts University) ท่านผู้นี้มีบทบาทในการเป็นผู้มาเปลี่ยนแนวคิดของอาจารย์ไปจากแนวการศึกษาเศรษฐศาสตร์แบบนีโอคลาสสิกให้เข้าสู่ความสนใจในด้าน ประวัติสำนักคิด ลัทธิทางเศรษฐกิจ และเรื่องราวของขบวนการทางการเมืองในยุโรป โดยแนะนำ หนังสือในแนวคลาสสิกจำนวนมาก โดยพื้นฐานการเป็นนักอ่านมาโดยตลอดทำให้อาจารย์ อัครทิพย์ให้ความสนใจกับหนังสือทุกเล่มที่ได้รับการแนะนำอย่างจริงจัง การได้อ่านหนังสือและร่วมถกเถียงกับคุณวรพุทธิบ่อยครั้ง ทำให้อาจารย์มองสังคมด้วยภาพใหม่ที่กว้างกว่าเดิม อาจารย์ เริ่มมองเห็นจุดบกพร่องของการศึกษาเศรษฐศาสตร์ที่มีลักษณะเป็นวิธีการทางเทคนิค และเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาเศรษฐศาสตร์ในแนวประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะเรื่องประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจไทย ประกอบกับในช่วงต่อจากนั้นอาจารย์ได้สำเร็จการศึกษาระดับดุษฎีบัณฑิต สาขา ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เน้นด้านความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ (Doctor of Philosophy) จากมหาวิทยาลัยทัฟ ในปีพ.ศ. 2511 อาจารย์ก็กลับมาประเทศไทยและได้รับ มอบ

¹ อัครทิพย์ นาดสุภา, "ความทรงจำถึงคุณวรพุทธิ รัชยานาม" วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537) , หน้า 287-293.

หมายให้สอนวิชา ระบบเศรษฐกิจเปรียบเทียบ ที่คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (พ.ศ. 2513) ในขณะเดียวกัน คุณวรพูนก็ยังคงนำหนังสือมาแนะนำให้อ่าน พร้อมกับมาร่วมสนทนากับอาจารย์อย่างสม่ำเสมอ การอ่านหนังสือและร่วมถกเถียงกับ คุณวรพูนบ่อยครั้ง ได้ทำให้อาจารย์เปลี่ยนแนวความคิดไปโดยไม่รู้ตัว อาจารย์เริ่มตระหนักถึง จุดอ่อนของวิชาเศรษฐศาสตร์ที่สอนอยู่ในขณะนั้นว่าได้ละเลยการวิเคราะห์ในเชิงโครงสร้างทางสังคมและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ การศึกษาเศรษฐศาสตร์ในแนวนั้นจึงสามารถตอบคำถามได้เพียงเฉพาะอย่าง และไม่อาจนำไปสู่การแก้ไขปัญหาโดยรวม ที่สำคัญคือ ไม่อาจทำให้ผู้ศึกษาสามารถนำเอาวิชาเศรษฐศาสตร์ที่ได้เรียนมาไปใช้ในการสร้างสรรสังคมที่ดีขึ้นกว่าเดิมได้ วิชา เศรษฐศาสตร์ที่ศึกษาในแนวนี้อิโคลาสสิกนี้จึงเป็นเพียงวิชาที่สร้างนักเทคนิคออกมาทำงานให้กับผู้ปกครองและกลุ่มผลประโยชน์เพียงบางกลุ่ม มิได้ยังประโยชน์ให้สังคมโดยรวมแต่อย่างใด²

สำหรับบทบาทการเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยของอาจารย์ฉัตรทิพย์ได้เริ่มขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. 2505 คือตั้งแต่อาจารย์ศึกษาอยู่ในระดับปริญญาโทที่คณะรัฐศาสตร์ ซึ่งเป็นช่วงเวลาสั้นๆ ก่อนการไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ หลังจากนั้นนับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2514 เป็นต้นมา อาจารย์ได้ย้ายไปเป็นอาจารย์ประจำคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน โดยที่อาจารย์ได้รับตำแหน่งรองศาสตราจารย์ในปีพ.ศ. 2519 ในช่วงพ.ศ. 2529-2530 อาจารย์ได้รับเชิญไปเป็นศาสตราจารย์ที่คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยโตเกียว นอกจากนี้ อาจารย์ดำรงตำแหน่งประธานคณะกรรมการด้านวิชาการศูนย์ศึกษาประวัติศาสตร์อยุธยา กระทรวงมหาดไทย ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2529-2538 เคยดำรงตำแหน่งนายกสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ระหว่างพ.ศ. 2530-2532 เป็นนักวิจัยดีเด่นแห่งชาติ สาขาเศรษฐศาสตร์ พ.ศ. 2528 และเป็นองค์ปาฐกของปาฐกถา "บ๊วย อึ้งภากรณ์" ปีพ.ศ. 2533

บทบาทที่สำคัญอย่างยิ่งในวงวิชาการคือ ประมาณปีพ.ศ. 2521 อันเป็นช่วงเวลาที่มีการก่อตั้งขึ้นของกลุ่มนักวิชาการคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งภายหลังได้เรียกตัวเองว่า "กลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง" กลุ่มนี้แสดงการวิพากษ์วิจารณ์จุดอ่อนของวิชาเศรษฐศาสตร์แนวนีโอคลาสสิกที่ใช้เรียนและสอนอยู่ในขณะนั้น จุดมการณ์ของกลุ่มเศรษฐศาสตร์

² ทัศนะที่ชัดเจนของอาจารย์ฉัตรทิพย์ในเรื่องนี้ อาจดูได้เช่น ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, "ว่าด้วยทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ไทย" เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2524), หน้า 98-106.

การเมืองสอดคล้องกับความคิดเห็นของอาจารย์ฉัตรทิพย์ที่ไม่เห็นด้วยกับการศึกษาเศรษฐศาสตร์ ดังที่เป็นอยู่ รวมทั้งความปรารถนาที่จะศึกษาสังคมเศรษฐกิจไทยในมุมกว้างมากขึ้น ทำให้อาจารย์ฉัตรทิพย์ให้ความสนใจกับการสนับสนุนกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองอย่างชัดเจน ประกอบกับประมาณปลายปีพ.ศ. 2522 อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้รับเลือกให้ดำรงตำแหน่งคณบดี คณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทำให้การขยายตัวของกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองเป็นไปอย่างกว้างขวางขึ้น³

อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้เข้าร่วมในกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองในฐานะ นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ซึ่งอาศัยเครื่องมือการวิเคราะห์แนวประวัติศาสตร์มาอธิบายความเป็นไปของสังคมไทย โดยแท้จริงแล้วการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยของอาจารย์เริ่มต้นขึ้น ก่อนหน้านั้น คือตั้งแต่ปีพ.ศ. 2517 ก่อนการเข้าร่วมในกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมือง ขณะนั้น อาจารย์ใช้ข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์วิเคราะห์โดยกรอบทฤษฎีเศรษฐศาสตร์การเมืองและได้เขียนงานที่ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยที่สำคัญ 2 เล่มคือ The Political Economy of Siam 1851-1910 โดยเขียนร่วมกับ อาจารย์สุธี ประศาสน์เศรษฐ เล่มหนึ่งและอีกเล่มหนึ่งคือ The Political Economy of Siam 1910-1932 เขียนร่วมกับอาจารย์สุธี ประศาสน์เศรษฐ และอาจารย์มนตรี เจนวิทย์การ ทั้งสองเล่มนี้ตีพิมพ์ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2521

แนวคิดหลักในการวิเคราะห์สังคมเศรษฐกิจไทยที่นำเสนอในหนังสือทั้งสองเล่ม ดังกล่าวข้างต้นได้แก่ การมองว่าสังคมสยามมีการขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้า และการแบ่งงานกันทำภายหลังการเปิดประเทศปีพ.ศ. 2398 ก่อนหน้าช่วงเวลานี้สังคมสยามมีลักษณะเศรษฐกิจเป็นแบบพอยังชีพ การค้าภายในประเทศอยู่ในขอบเขตจำกัด การใช้เงินตรายังไม่แพร่หลายมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจอย่างช้าๆและค่อนข้างหยุดนิ่ง เนื่องจากสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นผู้ครอบครองและควบคุมทั้งอำนาจ ที่ดิน แรงงาน และเงินทุนไว้ อย่างเด็ดขาด ทำให้สามารถดูดซับผลผลิตส่วนเกินจากชาวบ้านได้ในอัตราที่มาก เป็นอุปสรรคสำคัญที่ทำให้การเติบโตทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในสังคมไทยเป็นไปอย่างล่าช้า ประกอบกับชนชั้นนายทุนไทยเป็นชนชั้นที่อ่อนแอและขาดความเป็นอิสระยังคงพึ่งพาระบบศักดินา ทำให้ชนชั้นนี้ไม่สามารถ

³ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ใน กนกศักดิ์ แก้วเทพ, บทนำเสนอ บนเส้นทางเศรษฐศาสตร์การเมืองไทย จากไม่มีไปสู่มี และ จากมีไปสู่...? วิถีวิเทศศึกษาสังคมไทย (กรุงเทพฯ : โครงการหนังสือเล่ม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2529), หน้า 11-36. หรือใน นภาพร อติวานิชพงศ์, อ้างแล้ว.

เป็นผู้นำในการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมอุตสาหกรรมได้เมื่อเปรียบเทียบกับสังคมยุโรป แนวความคิดที่อาจารย์ได้เสนอไว้นี้สอดคล้องกับลักษณะสำคัญพื้นฐานของระบบการผลิตแบบเอเชียคือ การไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินของบุคคล ลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้าน และอำนาจเด็ดขาดของรัฐ (กษัตริย์)⁴

แนววิเคราะห์สังคมไทยของอาจารย์ฉัตรทิพย์และคณะในหนังสือทั้งสองเล่มนี้ได้ขยายออกเป็นงานวิจัยในระยะหลังอีกหลายเรื่อง โดยเฉพาะในประเด็นเกี่ยวกับลักษณะที่หยุดนิ่งของเศรษฐกิจแบบพอยังชีพในชุมชนหมู่บ้านของไทยโดยครอบคลุมเกือบทุกภาคของประเทศ งานวิจัยดังกล่าวทำขึ้นโดยนิสิตบัณฑิตศึกษาทั้งจากสาขาเศรษฐศาสตร์ และสาขา ประวัติศาสตร์ซึ่งอาจารย์รับเป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์⁵ งานศึกษาวิจัยของอาจารย์ฉัตรทิพย์และลูกศิษย์ได้รับความสนใจและเป็นที่ยุ้จักในวงวิชาการไทยในฐานะ "สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์" ในเวลาต่อมา

งานวิจัยของอาจารย์เองในระยษณัั้น (พ.ศ.2521-2526) ได้แก่เรื่อง เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต⁶ ซึ่งอาจารย์เขียนขึ้นโดยความร่วมมือของชาวบ้านและปัญญาชนท้องถิ่นที่ได้ให้ข้อมูลในเชิงประจักษ์ ทำให้งานชิ้นนี้มีคุณค่าในลักษณะการจดบันทึกเรื่องราวจากสายตาและวิธีคิดแบบชาวบ้าน ซึ่งต่างไปจากประวัติศาสตร์ราชการ⁷ อาจารย์เริ่มหักเหออกจากการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์ และไม่สามารถจัดตัวเองอยู่ในฐานะนักวิชาการสาขาใดได้อย่างชัดเจน เนื่องจากการศึกษาวิจัยของอาจารย์ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ ซึ่งห่างออกจากการศึกษาในมุมมองของเศรษฐศาสตร์ แม้ยังคงมีฐานการวิเคราะห์ในแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองอยู่ด้วยก็ตาม ในขณะเดียวกันการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ของอาจารย์ก็ได้ใช้วิธีการศึกษาแบบนักประวัติศาสตร์ทั่วไป เนื่องจากอาจารย์ใช้วิธีศึกษาประวัติศาสตร์ในเชิงบอกเล่า (oral history) แม้จะมีการสืบค้นจากเอกสารบ้างในบางส่วนแต่ก็เป็นเพียงส่วนน้อยเท่านั้น วิธีการศึกษา

⁴ อ่านเพิ่มใน ฉัตรทิพย์ นาดสุภา "บทวิจารณ์หนังสือศักดิ์คินากับพัฒนาการของศักดิ์คินาไทย" ใน ชัยอนันต์ สมุทวานิช, ศักดิ์คินากับพัฒนาการของสังคมไทย (กรุงเทพฯ : สำนักขรรการพิมพ์, 2519).

⁵ อ่านเพิ่มใน นภาพร อติวานิชยพงศ์, พัฒนาการความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองไทย ตั้งแต่พ.ศ. 2475-ปัจจุบัน (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2531), หน้า 52-53.

⁶ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2527)

⁷ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, บ้านกับเมือง (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2529), หน้า 104.

ประวัติศาสตร์ในเชิงการบอกเล่าของอาจารย์ไม่เป็นที่ยอมรับมากนักในกลุ่มนักประวัติศาสตร์ที่ให้ความสำคัญกับการสืบค้นและการอ่านเอกสารอ้างอิงที่มีอยู่ เพราะเชื่อว่าเอกสารที่ถูกจัดบันทึกไว้ในอดีตควรเป็นหลักฐานที่ถูกต้องและแม่นยำกว่าการใช้วิธีเล่าเรื่องต่อกันมา งานวิจัยเรื่อง **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต** ได้เสร็จสิ้นลงประมาณปีพ.ศ. 2526 และตีพิมพ์ครั้งแรกในปีพ.ศ. 2527

ในระหว่างการทำวิจัยเรื่อง **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต** ประมาณปีพ.ศ. 2524 อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้นำบทความที่เคยเสนอไว้จำนวนหนึ่งมารวมไว้ในหนังสือชื่อ **เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย**⁸ เป็นบทความที่แสดงความคิดเห็นถึงการศึกษาเศรษฐศาสตร์ ข้อเท็จจริง และประวัติความเป็นมาของวิชาเศรษฐศาสตร์ในประเทศไทย บทความที่รวมอยู่ในหนังสือเล่มนี้เป็นการแสดงทัศนะต่อการศึกษาเศรษฐศาสตร์ในมุมมองทางประวัติศาสตร์เพื่อวิเคราะห์สังคมเศรษฐกิจซึ่งอาจารย์เห็นว่าน่าจะให้คำตอบต่อการแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้ดีและครอบคลุมกว่า แนวการวิเคราะห์ปัญหาเฉพาะอย่างโดยอาศัยเครื่องมือทางคณิตศาสตร์ หรือการศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์แบบแยกปรากฏการณ์ซึ่งก่อให้เกิดนักวิจัยแบบเทคนิคเขียนและทำให้สังคมศาสตร์ไทยกลายเป็นเทคนิควิทยาสำหรับแก้ไขปัญหาสังคมแบบเป็นกลไก⁹ นอกจากนั้นหนังสือเล่มนี้ยังรวมเอาบทความอื่นซึ่งเป็นงานศึกษาของอาจารย์เกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย รวมทั้งบทบันทึกที่ได้จากการศึกษาและสัมภาษณ์เรื่องราวในแง่จุดมการณ์ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบ กรณียของบรรณเจ้าผู้มีบุญหนองหมากแก้วเอาไว้ด้วย

หลังจากการศึกษาเรื่อง **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต** มีงานเขียนอีกเล่มหนึ่งเป็นงานที่สืบเนื่องจากงานวิจัยเรื่องนี้ได้แก่ หนังสือเรื่อง **บ้านกับเมือง**¹⁰ หนังสือเล่มนี้ถือเป็นบทสรุปในเชิงทฤษฎีและนำความรู้จากการวิจัยเรื่อง **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต** มาประยุกต์ใช้ ดังที่อาจารย์ได้กล่าวไว้ในคำนำของหนังสือเล่มนี้ว่า

“...ข้าพเจ้าต้องคิด ทชชามสรุปสาระของการวิจัย อธิบายวิธีการวิจัย และประยุกต์ผลการศึกษา เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนา ดังนั้น บ้านกับเมือง ซึ่งเป็นผลรวมของการใช้

⁸ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, **เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย** (กรุงเทพฯ : สว่างธรรม, 2524).

⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 88.

¹⁰ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, **บ้านกับเมือง** (กรุงเทพฯ : สว่างธรรม, 2539).

ความคิดในเรื่องเหล่านี้ ก็อาจถือได้ว่า คือความพยายามที่จะสร้างและประยุกต์ทฤษฎี ในขณะที่ เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต เป็นผลการวิจัย"

หนังสือเรื่อง บ้านกับเมือง ตีพิมพ์ในปีพ.ศ. 2529 เสนอถึงความสัมพันธ์ระหว่าง หมู่บ้านกับรัฐด้วยภาพกว้างๆ ภายใต้กรอบทฤษฎีสังคมศาสตร์ ประวัติศาสตร์บอกเล่า และการมองภาพผ่านวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย ในส่วนท้ายของหนังสืออาจารย์ได้ประยุกต์ทฤษฎีที่ได้จากการศึกษาวิจัยออกมาเป็นแนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเองเสนอไว้เป็นทางเลือกใหม่ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมไทยในปัจจุบัน

ปีพ.ศ. 2532 อาจารย์ได้เสนอบทความเรื่อง "แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน" ลงในหนังสือเรื่อง *สายธารแห่งความคิด* ซึ่งเป็นบทความที่ปรับปรุงจากการนำเสนอในการสัมมนาเรื่อง ไทยศึกษา วันที่ 4-6 พฤษภาคม 2531 ณ University of London¹¹ เป็นการเสนอถึงแนวคิดที่สอดคล้องกันในกลุ่มที่ต้องการนำเอา วัฒนธรรมเป็นแกนกลางเชื่อมโยงคนในสังคมไทยและแก้ไข ปัญหาสังคมอันเกิดจากการพัฒนาแบบตะวันตกในบทความนี้เสนอถึงที่มาของแนวคิด การวิเคราะห์ และประเมินแนวคิดในฐานะเป็นแนวคิดนำสำนักหนึ่งในสังคมไทยปัจจุบัน¹² บทความนี้มีความสำคัญในลักษณะการสรุปเอาสาระสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน โดยใช้แนวคิดของตัวแทนกลุ่ม 4 ท่านคือ นิพนธ์ เทียนวิหาร บำรุง บุญปัญญา อภิชาติ ทองอยู่ และประเวศ วัชชี เป็นเสมือนการเปิดตัวของกลุ่มแนวคิดนี้อย่างชัดเจนขึ้นเป็นครั้งแรก

หลังจากนั้นในปีพ.ศ. 2534 อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้รวมบทความขึ้นเป็นหนังสือ อีกเล่มหนึ่งคือ *วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม*¹³ หนังสือเล่มนี้แสดงออกอย่างชัดเจนถึงความคิดที่ให้คุณค่าต่อวัฒนธรรมพื้นบ้านไทยของอาจารย์ และการให้ข้อเสนอเกี่ยวกับแนวทางการศึกษาวัฒนธรรมที่จำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์กับขบวนการพัฒนาสังคม หนังสือนี้เป็นหนังสือ

¹¹ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, "แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน" ใน ชาควิต ชุมวัฒนธรรม และอุกฤษฏ์ บัทยาพันธ์, บรรณาธิการ, *สายธารแห่งความคิด* (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดกิจกรรมวิชาการ ของนครบรอบ 60 ปี อาจารย์วรุณบุพา สนิทวงศ์ ณ อุรุยา, 2532).

¹² เรื่องเดียวกัน หน้า 47.

¹³ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, *วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม* (กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534).

ที่มีความสำคัญอย่างมาก เนื่องจากอาจารย์ได้กล่าวถึงการศึกษาวัฒนธรรมในส่วนที่เชื่อมโยงกับ
 ขบวนการพัฒนาสังคมไทยทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยการนำเสนอถึงกรอบแนวคิดการศึกษา
 สังคมและวัฒนธรรม ข้อเสนอเกี่ยวกับส่วนที่ขาดไปในการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยเพื่อทาง
 ออกในการพัฒนา ผลการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมไทยโบราณในส่วนของความเชื่อ พิธีกรรม และ
 อุดมการณ์ ที่สำคัญอาจารย์ฉัตรทิพย์ได้รวมเอาแนวคิดและนักคิดท่านสำคัญที่ศึกษาด้านวัฒน
 ธรรมอันเชื่อมโยงกับขบวนการทางสังคมมากกล่าวไว้ด้วยหลายท่าน

หนังสือที่เสนองานเกี่ยวกับ วัฒนธรรมชุมชนในระดับหมู่บ้านของไทยที่สำคัญอีก
 เล่มหนึ่งของอาจารย์ฉัตรทิพย์ตีพิมพ์ขึ้นในพ.ศ. 2537 ชื่อ *วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย*¹⁴ เป็นหนังสือ
 ที่ได้จากการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหมู่บ้านไทยร่วมกับ พรพิไล เลิศวิชา การวิจัยในครั้งนี้เสนอถึง
 ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม การจัดระบบและเครือข่ายของชุมชน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ
 และสภาพของชุมชน แยกออกเป็น 4 ภาคในประเทศไทย ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคตะวันออก
 เจียงเหนือ ภาคใต้ และภาคกลาง โดยมีจุดมุ่งหมายของการวิจัยคือ ศึกษาความสำคัญของวัฒน
 ธรรมต่อการดำรงอยู่ และสภาพของหมู่บ้านในท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเข้าสู่
 ระบบทุนนิยม¹⁵ การศึกษาหมู่บ้านในแต่ละภาคของประเทศอาจารย์ได้เลือก หมู่บ้านตัวแทน
 ใช้ข้อมูลจากนักวิชาการท้องถิ่นและนักพัฒนาองค์กรเอกชนเพิ่มเติมจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน
 โดยเป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ในวิธีการของอาจารย์เอง

วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย นอกจากจะให้ประโยชน์ในการนำเสนอเกี่ยวกับระบบ
 เศรษฐกิจและสังคมในระดับท้องถิ่นโดยแบ่งเป็นภาคๆอย่างชัดเจนแล้วยังประมวลผลของอิทธิพล
 ทางวัฒนธรรมที่มีต่อพื้นฐานความเชื่อ พิธีกรรม ค่านิยมเพื่อการดำรงอยู่ และสภาพของชุมชน
 ในระดับหมู่บ้านไว้อีกด้วย อย่างไรก็ตาม งานวิจัยชิ้นนี้เป็นแต่เพียงการนำเสนอข้อมูลทาง ประวัติ
 ศาสตร์และผลของวัฒนธรรมต่อการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านในภาคต่างๆเท่านั้น โดย มิได้มี
 การเสนอแนะถึงแนวทางการดำรงรักษาและฟื้นฟูความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่ที่
 กล่าวถึง

¹⁴ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2537).

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, คำนำของผู้เขียน.

นอกจากหนังสือและบทความที่กล่าวมาข้างต้น อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้เขียนตำราทางเศรษฐศาสตร์ไว้อีกหลายเล่ม อาทิ **เศรษฐศาสตร์การเงินระหว่างประเทศ**¹⁸ **ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ**¹⁷ งานแปล เช่น **ลำดับขั้นการพัฒนาการเมือง**¹⁸ **การค้าระหว่างประเทศกับการพัฒนาเศรษฐกิจ**¹⁹ และ **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมยุโรปสมัยกลาง**²⁰ นอกจากนี้ยังมีงานที่อาจารย์เป็นบรรณาธิการ รวมทั้งบทความที่นำเสนอในงานสัมมนาทางวิชาการอีกส่วนหนึ่งซึ่งจะไม่นำมากล่าวถึง

โดยสรุปแล้ว งานศึกษาและวิจัยของอาจารย์ฉัตรทิพย์นับตั้งแต่ปีพ.ศ. 2517 เป็นต้นมาจนถึงปัจจุบัน มีลักษณะเป็นความพยายามที่จะเข้าใจโครงสร้างทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของไทย การปรับเปลี่ยนไปในประวัติศาสตร์ และการแสวงหาแนวทางที่พึงปรารถนาในอนาคต อย่างไรก็ตาม นอกจากการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับประเทศไทยแล้ว อาจารย์ฉัตรทิพย์ยังให้ความสำคัญกับการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยที่จำเป็นต้องเชื่อมโยงและเปรียบเทียบกับสากล ตัวอย่างงานศึกษาที่ชัดเจนคือเรื่อง **ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ**²¹ หนังสือเล่มนี้จึงสร้างคุณูปการที่สำคัญถึง 2 ประการคือ การนำเสนอทวิเคราะห์ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองสากล และการสร้างกรอบการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์เศรษฐกิจการเมืองไทยอย่างเป็นระบบมากขึ้น งานชิ้นนี้เป็นตัวอย่างที่ยืนยันว่า อาจารย์ฉัตรทิพย์ให้ความสนใจศึกษาเรื่องราวทางสังคมในมุมกว้างเพราะในขณะที่ศึกษาเรื่องชุมชนหมู่บ้านไทยนั้น อาจารย์ยังให้ความสำคัญกับการศึกษาที่ครอบคลุมความเป็นสากลอย่างจริงจังไปพร้อมกันด้วย

¹⁸ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, **เศรษฐศาสตร์การเงินระหว่างประเทศ** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิชย์, 2514).

¹⁷ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, **ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ** (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, 2536).

¹⁸ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, **ลำดับขั้นการพัฒนาการเมือง** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2516)

¹⁹ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, **การค้าระหว่างประเทศกับการพัฒนาเศรษฐกิจ** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518) แปลจาก Ragnar Nurkse, *Pattern of Trade and Development..*

²⁰ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสังคมยุโรปสมัยกลาง**(กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2536). แปลจาก Henri Pirenne, *Economic and Social History of Medieval Europe.*

²¹ คูเชิงอรรถที่ 16.

ปัจจุบันอาจารย์ฉัตรทิพย์ดำรงตำแหน่งรองศาสตราจารย์ประจำคณะ
เศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และได้รับยกย่องเป็นเมธีวิจัยอาวุโสแห่งสำนักงาน
กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ท่านได้สมรสกับคุณจรรยา (สิริवार) นาคสุภา มีธิดา 1 คน
คือ แพทย์หญิงช่อทิพย์ นาคสุภา

พัฒนาการทางความคิดและการศึกษาวิจัย

จากการศึกษาประวัติชีวิตและงานของรองศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาคสุภา
สามารถสรุปพัฒนาการทางความคิดของอาจารย์ได้จากงานเขียนและงานวิจัยที่แสดงออกมาเป็น
4 ระยะด้วยกันคือ

ระยะที่หนึ่ง นับจากที่อาจารย์ยังคงศึกษาที่มหาวิทยาลัยทัฟส์ สหรัฐอเมริกา ใน
ระยะแรกอาจารย์ให้ความสนใจกับการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ในแนวนีโอคลาสสิก ความสนใจนี้
สืบเนื่องไปจนกระทั่ง อาจารย์จบปริญญาเอกทางด้านความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ
ความต้องการที่จะกลับมาเป็นอาจารย์สอน เศรษฐศาสตร์โดยตรงยังคงมีอยู่ ช่วงนี้อาจารย์
เขียนหนังสือไว้จำนวนหนึ่งคือ พัฒนาการเศรษฐกิจประเทศไทย²² ระบบเศรษฐกิจเปรียบเทียบ²³
และเศรษฐกิจการเงินระหว่างประเทศ²⁴ ในขณะเดียวกัน ความสนใจด้านแนวคิดและลัทธิทาง
การเมือง ปรัชญา และประวัติศาสตร์ อันเกี่ยวกับประเทศไทยเริ่มขึ้นจากการได้พบและพูดคุย
กับ คุณวรพุทธิ ชัยนามอย่างสม่ำเสมอ

ระยะที่สอง เป็นระยะที่อาจารย์มีความสนใจต่อประวัติศาสตร์และลัทธิเศรษฐกิจ
มากขึ้น รวมทั้งเริ่มไม่เห็นด้วยกับการวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ในลักษณะการแก้ปัญหาเฉพาะส่วน
การได้อ่านหนังสือเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และลัทธิเศรษฐกิจมากขึ้น รวมทั้งได้ร่วม ถกเถียงกับคุณ
วรพุทธิและผู้รู้หลายท่านทำให้อาจารย์เปลี่ยนแนวทางการมองสังคมไปใน อีกลักษณะหนึ่ง
อาจารย์เริ่มมองเห็นความสำคัญในการวิเคราะห์สังคมเศรษฐกิจอย่างเป็น
องค์รวม

²² ฉัตรทิพย์ นาคสุภา, พัฒนาการเศรษฐกิจประเทศไทย (กรุงเทพฯ : จิตวิทยา, 2511).

²³ ฉัตรทิพย์ นาคสุภา, ระบบเศรษฐกิจเปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2512).

²⁴ ดูเชิงอรรถที่ 15.

ช่วงนี้เริ่มตั้งแต่อาจารย์จบการศึกษาจากต่างประเทศในพ.ศ. 2511 อาจารย์ได้รักษาความสนใจนี้ไว้ตลอดมา อาจารย์เขียนตำราลัทธิเศรษฐกิจการเมืองไว้ 2 เล่มคู่กันคือ **ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง**²⁵ และ **ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ**²⁶ และด้วยพื้นฐานของผู้ที่มีความสนใจการศึกษาด้านประวัติศาสตร์อย่างลึกซึ้งซึ่งบวกกับการชักนำของคุณวรุทธิ์ดังกล่าว ทำให้อาจารย์จับงานศึกษาและวิจัยด้านประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอย่างจริงจัง การศึกษาส่วนใหญ่ในด้านนี้สอดคล้องกับการวิเคราะห์สังคม เศรษฐกิจตามแนวทฤษฎีมาร์กซิสต์ ประกอบกับในระบอบนั้นอาจารย์รับเป็นที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ของนักศึกษาปริญญาโทจำนวนหนึ่ง ซึ่งทำการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เศรษฐกิจหมู่บ้านไทย งานของอาจารย์ในช่วงนี้ที่ทำงานร่วมกับนักศึกษา นักวิจัย และปัญญาชนท้องถิ่นจึงล้วนมุ่งไปที่ความสนใจเกี่ยวกับหมู่บ้านไทย เพื่อค้นหาที่มาและโครงสร้างของเศรษฐกิจไทยในระยะก่อนและหลังจากที่ทุนนิยมแทรกเข้ามา งานศึกษาที่อาจารย์ได้ลงมือทำอย่างจริงจังคือ เรื่อง **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต** ผลจากการทำวิจัยในครั้งนั้นทำให้ความสนใจและแนวการศึกษาในช่วงต่อมาของอาจารย์หันเหเข้าสู่เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านไทยมากขึ้นเป็นลำดับ

ระยะที่สาม การศึกษาเกี่ยวกับชุมชนหมู่บ้านไทย ทำให้อาจารย์ค้นพบว่า สังคมไทยนับแต่เดิมมามีวัฒนธรรม ความเชื่อ และพิธีกรรมที่น่าสนใจ และเข้มแข็งพอที่จะใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการแก้ไขปัญหาสังคมอันเกิดจากการรับเอาทุนนิยมจากภายนอกมาใช้ ในระยะนี้ อาจารย์เข้าร่วมในสำนักเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เนื่องจากมีความเห็นสอดคล้องกับอุดมการณ์ของกลุ่มนี้คือ ความไม่เห็นด้วยกับระบบการศึกษาเศรษฐศาสตร์แนวนีโอคลาสสิก และปรารถนาจะค้นหายุทธศาสตร์การเปลี่ยนแปลงสังคมไทย อาจารย์ได้ตรึงชีพกลายเป็นผู้นำกลุ่มเศรษฐศาสตร์การเมืองแนวประวัติศาสตร์ สืบเนื่องจากงานวิจัยที่ท่านเคยทำมา และกำลังศึกษาอยู่ในขณะนั้น และในระยะนี้เองอาจารย์เริ่มกล่าวถึงเรื่องวัฒนธรรม โดยนำวัฒนธรรมพื้นบ้านของไทยเป็นจุดหลักในการศึกษา และใช้เป็นข้อเสนอลดการพึ่งพาทุนและอำนาจจากภายนอกประเทศ การให้คุณค่ากับวัฒนธรรมนับจากนั้นนำไปสู่การศึกษาวิจัยในเวลาต่อมา

²⁵ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, **ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง** (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2519).

²⁶ คูเชิงอรรถที่ 16.

ระยะที่สี่ เป็นช่วงที่อาจารย์จักรทิพย์ค้นพบและได้ข้อสรุปว่า วัฒนธรรมพื้นบ้านของไทยเป็นมรดกที่มีค่าต่อสังคมไทยโดยส่วนรวม สามารถนำมาใช้เป็นศูนย์รวมผู้คนให้ร่วมกันต่อต้านอำนาจจากภายนอกทั้งในระดับท้องถิ่นและในระดับประเทศ ระยะนี้เป็นการมุ่งสู่การค้นหาและศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่นทั่วประเทศไทย สืบเนื่องสู่ปัจจุบันคือ การค้นหารากเหง้าของวัฒนธรรมไทยจากการศึกษาประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของชนเผ่าไทที่อยู่ภายนอกประเทศ การศึกษาวิจัยในปัจจุบันนี้เกิดขึ้นเพราะอาจารย์เชื่อว่า ชุมชนไทที่อยู่นอกประเทศไทยนั้นยังคงรักษาดั้งเดิมของวิถีชีวิตแบบไทไว้อย่างครบถ้วน การค้นหาที่มาและจุดแข็งของวัฒนธรรมไทยจึงน่าจะเริ่มต้นจากการค้นหาไปที่วัฒนธรรมของชุมชนไทดังกล่าว เพราะจะสามารถเห็นภาพที่ชัดเจนซึ่งยังคงอยู่ค่อนข้างสมบูรณ์เพื่อให้เข้าใจบริบทของการเปลี่ยนแปลงในวัฒนธรรมไทเดียวกัน ภายใต้ประสบการณ์เศรษฐกิจและการเมืองที่ต่างกัน

การสรุปพัฒนาการทางความคิดของอาจารย์จักรทิพย์โดยแบ่งเป็น 4 ระยะดังกล่าวมีความสืบเนื่องกันและบางช่วงคาบเกี่ยวกันจนไม่อาจแบ่งแยกออกมาได้อย่างเด็ดขาด ลักษณะการศึกษาวิจัยของอาจารย์ครอบคลุมทั้งเรื่องประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ สังคมไทย และในบางช่วงเป็นการศึกษาเรื่องของสากลไปพร้อมๆกัน²⁷ อย่างไรก็ตาม ในที่นี้จะขอเน้นเฉพาะส่วนที่เป็นการศึกษาวิจัยในเรื่องเกี่ยวกับชุมชนหมู่บ้านไทยเป็นสำคัญ

แนวคิดเพื่อทางเลือกในการพัฒนา : แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน กลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในสังคมไทย

กลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทสำคัญในการนำเสนอแนวทางการพัฒนาอีกกระแสนึงซึ่งทวนต่อกระแสทุนนิยมในปัจจุบัน หัวใจสำคัญของแนวคิดนี้อยู่ที่ การกลับไปให้คุณค่าต่อวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่นในระดับหมู่บ้านแทนที่จะมุ่งสู่การแข่งขันในทางธุรกิจการค้าตามกระแสโลก แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในประเทศไทยเกิดขึ้นจากความตื่นตัวต่อปัญหาของสังคมไทยที่เกิดจากการพัฒนาที่มุ่งสู่ความเป็นทุนนิยม ซึ่งการพัฒนาในแนวทางนี้มีหลายจุดที่ไม่สอดคล้อง

²⁷ ดังตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมคือ การศึกษาและเขียนตำราเรื่อง แนวคิดนักทฤษฎีสังคมนานาชาติ (กรุงเทพฯ . สร้างสรรค์, 2627) บันทึกจากโตโต (กรุงเทพฯ . สร้างสรรค์, 2631) และ ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ (กรุงเทพฯ . สร้างสรรค์, 2636) เป็นต้น ทั้งสามเล่มนี้อาจารย์จักรทิพย์เขียนขึ้นในขณะที่ยังคงศึกษาวิจัยเกี่ยวกับหมู่บ้านไทย.

กับบริบทของสังคมไทย เนื่องจากสังคมไทยมีลักษณะบางประการที่ไม่อาจตอบสนองต่อการพัฒนาที่เป็นอยู่ได้ ลักษณะเฉพาะดังกล่าวนี้คือ วัฒนธรรมในระดับพื้นฐานของสังคม ซึ่งเป็นแก่นการดำรงชีวิตของคนไทยมาเป็นเวลายาวนาน และจำเป็นต้องคงอยู่ต่อไป

การกล่าวถึงกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในที่นี้จะกล่าวถึงโดยสังเขปเพื่อให้เห็นพัฒนาการและบทบาทของกลุ่ม เพื่อนำมาเชื่อมโยงกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของอาจารย์จักรทิพย์ในฐานะที่ท่านเป็นนักคิดสำคัญท่านหนึ่งในกลุ่มนี้ด้วย อาจารย์จักรทิพย์ได้สรุปสาระสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนไว้ในบทความเรื่อง *แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน*²⁸ ซึ่งได้ให้รายละเอียดไว้มากพอสมควร การนำเสนอในหัวข้อนี้จึงขอกล่าวถึงแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนโดยอาศัยการสรุปความจากบทความดังกล่าวของอาจารย์จักรทิพย์เป็นหลัก

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในประเทศไทยเกิดจากสาเหตุ 2 ประการคือ

"1.) การคุกคามของระบบทุนนิยมต่อชุมชนหมู่บ้าน แนวโน้มการสลายตัวของชุมชน ขณะที่วัฒนธรรมแห่งชุมชนยังคงเข้มแข็งอยู่ และ 2.) การตื่นตัวของปัญญาชนและผู้มีการศึกษาค่อการมีส่วนร่วมในทางการเมืองของประเทศ รวมทั้งการพัฒนา ระบบประชาธิปไตยหลังการเปลี่ยนแปลง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516"²⁹

แนวคิดนี้ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วจากการทำงานของคนเพียงกลุ่มเล็กๆ จนกลายเป็นแนวคิดนำกระแสหนึ่งในสังคมไทย และเป็นแนวคิดที่ใช้เป็นหลักในการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนมากในเวลาต่อมา

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนก่อตัวขึ้นในประเทศไทยผ่านเข้ามาทางองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Government Organization; NGO) โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ สภาคณาธิปไตยแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา โดยสืบเนื่องจากการเกิดขึ้นของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนในต่างประเทศจากผลการประชุมวาทิกันท์ที่ 2 (2505-2508) เรื่องการเปลี่ยนแปลงการอธิบายคำสอนของศาสนาคริสต์ และการเพิ่มขึ้นของความช่วยเหลือที่มีต่อองค์กรเอกชนระหว่างประเทศทั่วโลก ปัจจุบันทั้งสองประการนี้ส่งผลให้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเริ่มมีบทบาทต่อนักคิดและนักพัฒนาในประเทศไทย โดยเฉพาะปัจจัยข้อหนึ่งมีอิทธิพลในการปรับฐานความคิดของศาสนจักรคาทอลิกให้หันกลับมา

²⁸ คู่มือธรรมที่ 10

²⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 57.

ให้ความสำคัญกับสังคมมนุษย์โลกมากขึ้น โดยเน้นในเรื่องการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และให้ความสำคัญกับความเป็นมนุษย์แทนการมุ่งบำเพ็ญภาวนาเพื่อไปสวรรค์ การตีความคำสอนใหม่เช่นนี้มีผลต่อความเชื่อของพระสงฆ์และผู้นับถือศาสนาคริสต์จำนวนมากรวมถึงประเทศไทยด้วยอันเป็นที่มาของการปรับเปลี่ยนแนวคิดและการทำงานของสภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยในงานพัฒนา ภายหลังจากแห่งนี้ได้กลายเป็นกลุ่มคนสำคัญที่สืบทอดแนวความคิดใหม่และเริ่มต้นเรียนรู้โดยการทำงานกับชาวบ้านอย่างจริงจัง

จนกระทั่งประมาณปีพ.ศ. 2523 สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนาซึ่งได้จัดทำวารสาร สังคมพัฒนา รวมทั้งจัดงานสัมมนา เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาแบบวัฒนธรรมชุมชนขึ้นเป็นระยะๆเป็นที่สนใจและได้รับการยอมรับในหมู่นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่ง นอกจากนั้นยังมีปัญญาชนไทยบางส่วนเข้าร่วมเสนอความคิดสนับสนุนแนวคิดนี้ ที่สำคัญได้แก่ บำรุง บุญปัญญา อภิชาติ ทองอยู่ และนายแพทย์ประเวศ วะสี³⁰ ทานทั้งสามได้กลายเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญร่วมกับบาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร ซึ่งเป็นผู้บุกเบิกและเสนอแนวคิดนี้ตั้งแต่ในระยะเริ่มต้น ในภายหลัมีผู้ให้ความสนใจที่จะศึกษารวมชนหมู่บ้านมากขึ้น มีการก่อตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนจำนวนหนึ่งเพื่อทำงานพัฒนาชนบทอย่างจริงจัง เช่น การจัดตั้งสถาบันพัฒนาชนบท โดยเสรี พงศ์พิศ ร่วมกับนักวิชาการและนักพัฒนาเป็นต้น³¹

อย่างไรก็ตาม แม้นแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจะกลายเป็นแนวคิดนำในการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนอย่างแพร่หลาย แต่ภายในเป้าหมายและการศึกษาในเรื่องวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกันก็มีความต่างกันในการอธิบาย และการให้ความสำคัญกับบางประเด็นแล้วแต่ประสบการณ์ในการศึกษาและทัศนคติของแต่ละบุคคล อาจารย์จักรทิพย์ก็ถือได้ว่าเป็นนักคิดคนสำคัญอีกท่านหนึ่งที่เสนอแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนโดยใช้เครื่องมือในการวิเคราะห์เรื่องวัฒนธรรมต่างไปจากท่านอื่นๆ ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

³⁰ เรื่องเดียวกัน

³¹ ดูรายละเอียดได้ใน เรณ ภูมิธรรม เวชยชัย, "องค์กรพัฒนาเอกชนในประเทศไทย สถานภาพ บทบาท และปัญหา" พัฒนาสังคม (กรุงเทพฯ : คณะกรรมการจัดงาน "สัปดาห์เผยแพร่งานพัฒนาเอกชน 7.2527), หน้า 22-31. หรือ ทำเนียบองค์กรเอกชนในประเทศไทย (กรุงเทพฯ : โครงการอาสาสมัครเพื่อสังคม, 2527).

การศึกษาเรื่องเศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต : จุดเปลี่ยนสู่ความสนใจเรื่องวัฒนธรรม ชุมชนของอาจารย์ฉัตรทิพย์

จากการศึกษาพัฒนาการทางความคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ที่ผ่านมาแล้วนั้น ได้ทำให้พบข้อสังเกตที่สำคัญคือการศึกษาวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต เป็นงานศึกษาชิ้นสำคัญที่มีส่วนผลักดันให้อาจารย์ฉัตรทิพย์มุ่งความสนใจไปสู่ประเด็นเรื่องวัฒนธรรมชุมชน และการศึกษานี้เองได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญบางประการต่อการศึกษาวิจัยในระยะต่อมาของอาจารย์ ที่ชัดเจนคือ

ประการที่หนึ่ง การศึกษาเรื่อง เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต เป็นงานชิ้นแรกที่อาจารย์ทำการศึกษาประวัติศาสตร์โดยใช้วิธีการศึกษาแบบประวัติศาสตร์บอกเล่า(oral history)³² กับชาวบ้าน ทำให้อาจารย์มองเห็นแง่มุมที่เป็นวิถีชีวิตอันแท้จริงของชาวบ้านได้อย่างลึกซึ้งขึ้น ซึ่งอาจารย์พบว่า เรื่องราวจำนวนมากเหล่านั้นมิได้ถูกบันทึกไว้เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ การศึกษาโดยวิธีประวัติศาสตร์บอกเล่าจึงถูกนำมาใช้ร่วมกับการอ่านเอกสารเป็นครั้งแรกในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ และกลายเป็นวิธีการศึกษาที่อาจารย์นำไปใช้ในเรื่องอื่นๆในระยะต่อมาด้วย

ประการที่สอง การศึกษาเรื่อง เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต ทำให้อาจารย์สามารถเชื่อมโยงเรื่องอุดมการณ์ที่อาจารย์สนใจมาเป็นเวลานาน³³ เข้ากับเรื่องของวัฒนธรรมได้เป็นผลสำเร็จ อาจารย์พบว่า อุดมการณ์และวัฒนธรรมเป็นเรื่องเดียวกัน³⁴ เพราะวัฒนธรรมเป็นเรื่องของการสืบทอดจิตสำนึก อุดมการณ์และความเชื่อในเรื่องของอำนาจ การสร้างความชอบธรรมในการปกครอง และการจัดระบบทางเศรษฐกิจ อุดมการณ์จึงเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมและเป็นเรื่องเดียวกัน อุดมการณ์หรือวัฒนธรรมเพื่อการสร้างความชอบธรรมดังกล่าวอาจชัดเจนเมื่อวิเคราะห์จากพื้นฐานอุดมการณ์ของรัฐ แต่การศึกษาของอาจารย์ฉัตรทิพย์พบว่า

³² สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 12 ตุลาคม 2538.

³³ ก่อนการศึกษาเรื่องนี้อาจารย์ฉัตรทิพย์มีความสนใจและพยายามเชื่อมโยงเรื่องของอุดมการณ์ตะวันตกเข้ากับสังคมไทย ดังแสดงออกในงานเขียนเช่น อุดมการณ์กับสังคมไทย (กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2515) รวมทั้งพยายามโยงอุดมการณ์ตะวันตกกับนักคิดไทย เช่นใน "ความคิดทางเศรษฐกิจของพระยาสุรียานุวัตร" สังคมศาสตร์ปริทัศน์ 12 (กันยายน 2517).

³⁴ สัมภาษณ์ รองศาสตราจารย์ ดร. ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 13 พฤศจิกายน 2538.

วัฒนธรรมในสวนของชาวบ้านหรือวัฒนธรรมชุมชนก็มีพื้นฐานเดียวกัน หากแต่ชาวบ้านมีวิธีการแสดงออกของอุดมการณ์ต่างไปจากรัฐซึ่งใช้กำลังบังคับ การศึกษาเรื่อง เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต โดยการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในหมู่บ้านทำให้อาจารย์ได้ข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อและพิธีกรรมบางอย่างของชาวบ้าน อันเป็นจุดเริ่มต้นของการศึกษาสืบเนื่องในเรื่องของจิตสำนึกและอุดมการณ์ของชุมชนหมู่บ้านไทยในเวลาต่อมาอีกหลายเรื่อง เช่น เรื่องเจ้าผู้มีบุญหนองหมากแก้ว³⁵ และอุดมการณ์ขบถผู้มีบุญอีสาน³⁶ เป็นต้น

ประการที่สาม การมองเห็นวิถีชีวิตของชาวบ้านจากการเก็บข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ทำให้อาจารย์ฉัตรทิพย์เห็นถึงความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้านซึ่งเชื่อมโยงชีวิตผู้คนให้ผูกพันกับถิ่นที่อยู่และชุมชนของตน การค้นพบนี้เองทำให้อาจารย์พัฒนาแนวคิดไปสู่การหาทางออกให้กับสังคม โดยมีวัฒนธรรมพื้นบ้านไทยเป็นแกนกลางสำคัญ

ประการที่สี่ การวิจัยครั้งนี้ทำให้อาจารย์พบว่า สังคมไทยแต่เดิมมีศักยภาพในการพึ่งตนเองสูง จำเป็นต้องมีการฟื้นฟูและสืบสานคุณลักษณะเช่นนี้โดยอาศัยความร่วมมือจากคนไทยทุกกลุ่มในสังคม เป็นที่มาของแนวทางเลือกใหม่ของสังคมไทยที่อาจารย์ได้นำเสนอต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน

ประการที่ห้า จากการศึกษาวิจัยนี้เองทำให้อาจารย์ปรารถนาจะค้นหาที่มาและรากฐานของวัฒนธรรมไทย ซึ่งอาจารย์เห็นว่าควรเริ่มศึกษาจากวัฒนธรรมชุมชนของชนชาติไททั้งหมดซึ่งปัจจุบันได้กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปทั้งในและต่างประเทศ การศึกษาวัฒนธรรมของชนชาติไทจึงมีจุดประสงค์เพื่อค้นหารากฐานของวัฒนธรรมไทย เพื่อนำมาเป็นข้อยืนยันถึงจุดแข็งของวัฒนธรรมที่ได้สืบทอดมา นำมาเป็นเกราะป้องกันอำนาจจากภายนอก ซึ่งอาจหมายถึงอำนาจรัฐและอำนาจทุนที่เคลื่อนตัวเข้าสู่หมู่บ้านและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อชุมชน

³⁵ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 249-266. และ วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม, หน้า 81-93.

³⁶ เรื่องเดียวกัน หน้า 106-127.

กรอบความคิดทางทฤษฎี

การศึกษาเรื่องหมู่บ้านและสังคมไทยของอาจารย์ชัตรีทิพย์ในระยะแรกใกล้เคียงกับพื้นฐาน แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย (the Asiatic Mode of Production) ของคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx) แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย ถูกนำเสนออย่างชัดเจนครั้งแรกใน Preface to the Critique of the Political Economy สืบเนื่องมาจากความสนใจศึกษาสังคมตะวันออกของมาร์กซ์ ผ่านทางงานเขียนเกี่ยวกับเอเชียในยุคแรกๆ อย่างไรก็ตามการศึกษาสังคมเอเชียของมาร์กซ์เมื่อนำเสนอออกมาเป็นแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียแล้ว แต่ก็ยังไม่สามารถให้คำนิยามวิถีการผลิตแบบเอเชียที่แท้จริงได้³⁷ เนื่องจากมาร์กซ์มองการเปลี่ยนแปลงในสังคมเอเชียโดยใช้การพิจารณาเพื่อตอบคำถามว่า เพราะเหตุใดสังคมเอเชียจึงต่างจากสังคมยุโรป และไม่สามารถพัฒนาขึ้นมาเป็นสังคมทุนนิยมได้ การสร้างแนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชียโดยพื้นฐานการตอบคำถามเช่นนี้ เป็นการนำเอาสังคมทุนนิยมแบบยุโรปมาเป็นเกณฑ์ในการพิจารณาและศึกษาสังคมเอเชียในขอบเขตที่จำกัดจนเกินไป ทำให้ไม่สามารถมองเห็นปัจจัยบางประการที่สำคัญและมีผลต่อความเป็นไปในสังคมเอเชียมากกว่าการค้นหาเพียงที่มาและการเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบทุนนิยมเท่านั้น

มโนภาพเรื่อง วิถีการผลิตแบบเอเชียของมาร์กซ์ อธิบายสังคมเอเชียว่ามีลักษณะการเปลี่ยนแปลงอย่างล่าช้า มีระบบความสัมพันธ์ทางชนชั้นในการผลิต และเป็นความสัมพันธ์ในเชิงการกดขี่เช่นเดียวกับระบบการผลิตอื่นในยุโรป การวิเคราะห์สังคมของมาร์กซ์อยู่ภายใต้การพิจารณาเรื่องความขัดแย้งทางชนชั้น ซึ่งมาร์กซ์เชื่อว่าเป็นที่มาของความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ ดังเช่นที่มาร์กซ์วิเคราะห์ว่า สังคมทุนนิยมตะวันตกเกิดมาจากความขัดแย้งทางชนชั้น ทำให้ระบบศักดินาเดิมล่มสลายกลายเป็นระบบทุนนิยม ดังนั้นการวิเคราะห์สังคมเอเชียก็เช่นเดียวกันมาร์กซ์ได้วิเคราะห์มุ่งไปที่เรื่องระบบความสัมพันธ์และความขัดแย้งทางชนชั้นเป็นหลัก เมื่อศึกษาแล้วมาร์กซ์เกิดคำถามตามมาว่า ทำไมประเทศทางเอเชียจึงต่างจากตะวันตกที่ไม่สามารถก่อเกิดทุนนิยมขึ้นเองได้ ทำไมจึงไม่มีชนชั้นนายทุนอิสระเกิดขึ้นในระบบเศรษฐกิจ และทำไมความขัดแย้งทางชนชั้นจึงไม่ขัดแย้ง³⁸ มาร์กซ์ได้พยายามศึกษาสังคมเอเชียโดยใช้

³⁷ กัดพัลมัน ทิพย์ประไพ, แนวคิดวิถีการผลิตแบบเอเชีย กับ การอธิบายหมู่บ้านไทย (วิทยานิพนธ์ปริญญาธรรมศาสตรบัณฑิต สาขาเศรษฐศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538), หน้า 15.

³⁸ ชัตรีทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 72.

หลักคำถามเหล่านี้เป็นเกณฑ์โดยใช้ประเทศอินเดียเป็นตัวแทนของสังคมเอเชียในการเริ่มต้นศึกษา
อย่างไรก็ดี การศึกษาของมาร์กซ์ไม่ได้ให้ภาพของสังคมเอเชียที่ชัดเจนนัก นอกจากการกล่าวถึง
สังคมเอเชียว่าเป็นสังคมที่หยุดนิ่ง มีระดับการพัฒนาการทั้งทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมที่
ต่ำไม่สามารถสลัดพันธนาการของระบบความสัมพันธ์แบบเดิมเพื่อพัฒนาขึ้นมาเป็นสังคมทุนนิยม
ตามแบบตะวันตกได้

การศึกษาของมาร์กซ์ดังกล่าวมีข้อจำกัดอยู่มากที่สำคัญคือ มาร์กซ์เองไม่
สามารถให้คำจำกัดความที่ชัดเจนสำหรับ วิธีการผลิตแบบเอเชีย เนื่องจากมาร์กซ์วางกรอบ
การศึกษาโดยใช้วิธีการของผู้ที่อยู่ในนอกสังคมเอเชียและมาจากสังคมอื่นที่มีพื้นฐานการเปลี่ยน
แปลงต่างไปจากสังคมเอเชียอย่างมาก นอกจากมาร์กซ์แล้ว แมนเดล (Ernest Mandel) เป็น
อีกผู้หนึ่งที่กล่าวถึง วิธีการผลิตแบบเอเชีย โดยสรุปลักษณะของวิธีการผลิตนี้ไว้อย่างชัดเจน 5
ประการคือ

"...1.) ลักษณะที่สำคัญที่สุดของ วิธีการผลิตแบบเอเชียคือ การไม่มี
กรรมสิทธิส่วนบุคคลในที่ดิน 2.) โดยเหตุนี้ ระบบสังคมหมู่บ้านจึงมีพลังเกาะ
เกี่ยวอย่างเหนียวแน่นและคงสภาพเดิมอยู่ได้เป็นเวลานาน 3.) พลังเกาะแน่น
ดังกล่าวเสริมด้วยการดำเนินกิจกรรม ร่วมกัน โดยไม่มีการแบ่งแยกแรงงาน
ระหว่างการผลิตทางเกษตรกับหัตถกรรม 4.) โดยสภาพภูมิศาสตร์ และการ
เปลี่ยนแปลงของฤดูกาล ผลได้ของการผลิตทางเกษตรจึงต้องอาศัยงาน
ชลประทานขนาดใหญ่ 5.) ด้วยเหตุผลดังกล่าวในข้อ 4 ทำให้รัฐสามารถรวบรวม
ผลผลิตส่วนเกินของสังคมเข้าไว้ในการครอบครอง และรวบรวมเอาอยู่ได้อย่าง
มั่นคง"²⁹

ถึงกระนั้นก็ตาม การศึกษาสังคมเอเชียทั้งของมาร์กซ์ แมนเดล และนักวิชาการ
ตะวันตก ยังคงเป็นการมองภาพสังคมเอเชียด้วยสายตาของคนในระบบทุนนิยม ซึ่งยังไม่อาจ
เข้าใจถึงแก่นแท้และรายละเอียดบางประการที่ไม่สามารถศึกษาผ่านเอกสารหรือตำราใดได้ดี

²⁹ Ernest Mandel. The Formation of the Economic Thought of Karl Marx : 1848 to
Capital. (New York and London : Monthly Review Press, 1971), หน้า 121-122. ช้างโน แล ดิลกวิทยรัตน์ "วิธี
การผลิตแบบเอเชียกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์แห่งความด้อยพัฒนาของไทย" วารสารธรรมศาสตร์ 9
(กรกฎาคม-กันยายน 2522) : 89.

เท่ากับการได้อยู่ร่วมในสังคมนั้นอย่างแท้จริง การศึกษาในมุมมองของผู้ที่อยู่ในระบบทุนนิยมยอมให้น้ำหนักกับส่วนที่กล่าวถึงทุน การก่อรูปของระบบทุนนิยม และความเกี่ยวพันในเรื่อง การผลิตมากกว่าเรื่องของอุดมการณ์ วัฒนธรรม หรือรายละเอียดปลีกย่อยอื่นๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้อาจเป็นปัจจัยสำคัญที่สามารถนำมาใช้อธิบายสังคมนรูปแบบอื่นดังเช่นสังคมเอเชียได้ดีกว่าการตีความโดยวิธีที่ผ่านมา

การศึกษาสังคมไทยของอาจารย์ฉัตรทิพย์แม้มีความใกล้เคียงและสอดคล้องกับแนววิถีการผลิตแบบเอเชียของมาร์กซ์ อย่างมาก แต่การศึกษารองอาจารย์ฉัตรทิพย์มีการตีความที่ลึกซึ้งกว่า เนื่องจากเหตุผลที่สำคัญคือ อาจารย์เป็นผู้ที่อยู่ในสังคมที่ทำการวิเคราะห์อย่างแท้จริง การมองสังคมเอเชียโดยพื้นฐานของความขัดแย้ง เพื่อค้นหาพัฒนาการของสังคมแม้เป็นวิธีหนึ่งที่สามารถนำมาใช้วิเคราะห์ได้ หากแต่อาจไม่ได้ข้อเท็จจริงทั้งหมด สังคมเอเชียโดยเฉพาะสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลากายใต้เงื่อนไขในสังคมเอง การศึกษารองอาจารย์ฉัตรทิพย์แม้ใช้กรอบทฤษฎีมาร์กซิสต์ในการพิจารณาสังคมไทย แต่ก็มีให้เห็นด้วยทั้งหมด โดยเฉพาะเมื่ออาจารย์ศึกษาสังคมไทยด้วยภาพของชุมชนหมู่บ้าน สิ่งที่อาจารย์นำเสนอได้ให้รายละเอียดบางอย่างของพัฒนาการทางสังคมไทยในแง่บวก กล่าวคือ อาจารย์มองว่า สังคมไทยมิได้มีลักษณะหยุดนิ่ง แต่มีความสัมพันธ์บางประการอันเป็นความตึงตังซึ่งสืบทอดและมีพัฒนาการอยู่ภายใต้ระบบศักดินาที่ครอบงำสังคมอยู่ ความสัมพันธ์อันตึงตังดังกล่าวเป็นพลังสำคัญในการผลักดันให้สังคมไทยมีพัฒนาการอย่างค่อยเป็นค่อยไป ซึ่งต่างจากทัศนระของมาร์กซ์ที่วิเคราะห์สังคมเอเชียโดยอาศัยพื้นฐานการอธิบายการก่อรูปและพัฒนาการของสังคมยุโรป เป็นหลัก จนทำให้มาร์กซ์มองพัฒนาการของสังคมเอเชียไปในแง่ลบ การศึกษารองอาจารย์ฉัตรทิพย์เช่นนี้ทำให้เห็นถึงข้อเท็จจริงที่ว่า เราไม่อาจตัดสินการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของสังคมใด โดยใช้รูปแบบของสังคมอื่นมาเป็นมาตรฐานได้

อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิจัยเรื่องหมู่บ้านและสังคมไทยของอาจารย์ฉัตรทิพย์ได้ใช้กรอบทฤษฎีและการวิเคราะห์แบบมาร์กซ์ในแนววัตถุนิยมประวัติศาสตร์ เนื่องจากอาจารย์เห็นด้วยกับแนวการวิเคราะห์นี้หลายประการด้วยกัน กล่าวคือ อาจารย์เห็นว่า ทฤษฎีมาร์กซิสต์ได้เชื่อมโยงการผลิตเข้าๆเข้ากับสถาบันทางเศรษฐกิจ นั่นคือ ระบบกรรมสิทธิ์ และเชื่อมโยงกับสถาบันทางการเมืองคือ รัฐได้เป็นอย่างดี เป็นประการที่หนึ่ง ประการที่สอง ทฤษฎีมาร์กซิสต์สามารถตีความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาเทคโนโลยี การเกิดชนชั้นใหม่ และการปฏิวัติ ซึ่งเป็น

มโนภาพที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประการที่สาม ทฤษฎีมาร์กซิสต์ ไม่ละเลยประเด็นสำคัญในการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของประเทศด้อยพัฒนา นั่นคือผลของจักรวรรดินิยมต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของประเทศเหล่านี้ และประการที่สี่ ทฤษฎีมาร์กซิสต์มีมโนภาพที่สำคัญคือ เรื่องกำเนิดและวิวัฒนาการของชนชั้น ซึ่งเป็นเรื่องที่ครอบคลุมเวลายาวนานจึงเหมาะกับการใช้เป็นกรอบศึกษาการเปลี่ยนแปลงระยะยาวอันเป็นลักษณะแกนกลางทางประวัติศาสตร์⁴⁰

เมื่อศึกษาแนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ต่อไปจะพบว่า อาจารย์มิได้จัดอยู่ในกลุ่มนักคิดแบบมาร์กซิสต์เสียทีเดียว แม้ว่าอาจารย์จะเห็นด้วยกับแนวคิดและการวิเคราะห์แบบมาร์กซ์หลายประการดังกล่าว แต่การนำเสนอแนวทางออกให้กับสังคมของอาจารย์ต่างไปจากที่มาร์กซ์ได้เคยนำเสนอ ความคิดของอาจารย์มีพัฒนาการต่อไปอีกในระยะหลัง โดยได้รับอิทธิพลอย่างมากจากแนวคิดลัทธิอนาธิปัตย์นิยม (anarchism or libertarian socialism) การนำเสนอในเรื่องทางออกของสังคมโดยอาจารย์ฉัตรทิพย์มีความใกล้เคียงกับแนวความคิดของลัทธินี้มากกว่า แนวคิดอื่น

นักคิดสำคัญท่านหนึ่งที่มีอิทธิพลสูงสุดต่อความคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ในเรื่องนี้คือ คุณวรพูน ชาญนาม แนวคิดของท่านผู้นี้คือ ระบบสังคมที่มนุษย์ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (Mutual Aid) แทนการเอารัดเอาเปรียบชูดริด⁴¹ ท่านผู้นี้เองที่นำทางอาจารย์ฉัตรทิพย์ไปสู่จักกับลัทธิอนาธิปัตย์นิยมซึ่งมีอิทธิพลต่อความคิดของอาจารย์ในระยะต่อมา แนวความคิดของคุณวรพูนเป็นการผสมผสานความสนใจในการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ตามแนวมาร์กซิสต์ และค้นหาทางออกของสังคมโดยแนวอนาธิปัตย์นิยม การวิเคราะห์จึงเป็นการผสมผสานแนวคิดทั้งสองนี้ไว้ด้วยกัน การศึกษาร่วมกันโดยการพูดคุยและอ่านหนังสือของอาจารย์ฉัตรทิพย์และคุณวรพูนในอดีตทำให้ทั้งสองท่านมีความเห็นสอดคล้องกันในหลายส่วน จนสามารถจัดว่าคุณวรพูนเป็นบุคคลสำคัญท่านหนึ่งที่มีแนวคิดใกล้เคียงกับอาจารย์ฉัตรทิพย์มากที่สุด

สำหรับกลุ่มลัทธิอนาธิปัตย์นิยมเป็นกลุ่มที่ต้องการรวมความคิดเรื่องเสรีภาพตามแนวเสรีนิยม และความคิดเรื่องสังคมนิยมเข้าด้วยกัน และพยายามแก้ไขข้อบกพร่องของ แต่

⁴⁰ อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้นำเสนอจุดเด่นของการวิเคราะห์ตามแนวทฤษฎีมาร์กซิสต์ไว้ใน ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, ช่างแล้ว.

⁴¹ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม, หน้า 290.

ละฝ่าย⁴² ลักษณะที่ชัดเจนของกลุ่มนี้คือ การปฏิเสธอำนาจรัฐอย่างสิ้นเชิง พวกเขาเชื่อในความสามารถและความคิดริเริ่มส่วนบุคคล เชื่อว่าระเบียบทางเศรษฐกิจจะเกิดขึ้นเองได้โดยไม่ต้องอยู่ภายใต้การจัดการของรัฐ ดังนั้นรัฐจึงไม่จำเป็นสำหรับสังคมตามแนวคิดของกลุ่มนี้ ซึ่งเป็นส่วนที่เหมือนกับแนวเสรีนิยม และเป็นส่วนที่ต่างจากแนวสังคมนิยมซึ่งยอมรับให้รัฐยังคงมีอยู่ได้ ในขณะเดียวกันลัทธิอนาธิปไตยนิยมปฏิเสธการยึดครองกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเช่นเดียวกับพวกสังคมนิยมทั่วไป สังคมจำเป็นต้องอยู่บนพื้นฐานของความยุติธรรม ความขัดแย้งของสังคมจะหมดไปด้วยการใช้เหตุผลตัดสิน มิใช่อำนาจ

แนวทางการนำเสนอทางออกของสังคมไทยของอาจารย์ฉัตรทิพย์สอดคล้องกับพื้นฐานแนวคิดอนาธิปไตยนิยม โดยเฉพาะในสิ่งที่ ไครพอดกิน (Peter Kropotkin, 1847-1921) นักอนาธิปไตยนิยมคนสำคัญได้นำเสนอไว้ในหนังสือที่ถือว่าเป็นพื้นฐานทฤษฎีอนาธิปไตยชื่อ Mutual Aid⁴³ สิ่งที่สอดคล้องกันคือ ไครพอดกินเสนอและให้ความสำคัญกับการช่วยเหลือซึ่งหากัน เราเชื่อว่า มนุษย์อยากรวมอยู่เป็นสังคมอยู่แล้วเพื่อช่วยเหลือกัน⁴⁴ สิ่งมีชีวิตที่อยู่รวมกันอย่างไรก็จะมีโอกาสรอด และขยายเผ่าพันธุ์ได้ดีกว่าสิ่งมีชีวิตที่อยู่โดดเดี่ยว ทางออกของสังคมไทยสำหรับอาจารย์ฉัตรทิพย์เน้นที่การอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนแบบพึ่งพาอาศัยกันซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของไครพอดกินอย่างยิ่ง ในส่วนของรัฐอาจารย์ไม่ได้ให้ความสำคัญเท่ากับการแสวงหาหนทางให้ชุมชนอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปึกแผ่น และเช่นเดียวกัน อาจารย์เชื่อในเสรีภาพของชุมชน และบุคคลในการตัดสินใจชีวิตและการดำรงอยู่ของตนเองมากกว่าการจัดการโดยรัฐ

สำหรับอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจของลัทธิอนาธิปไตยนิยม ไครพอดกิน เสนอได้อย่างชัดเจนว่า ต้องมีการรวมทรัพย์สินทั้งหมดให้เป็นของส่วนรวมซึ่งรวมตัวกันเรียกว่า คอมมูน (commune) และมีการแจกจ่ายให้สมาชิกตามความจำเป็นไม่ใช่ตามงานที่สมาชิกกระทำ⁴⁵ ซึ่งมีลักษณะใกล้เคียงอย่างมากกับแนวสังคมนิยมทั่วไป ในขณะที่อาจารย์ฉัตรทิพย์ไม่ได้เสนอในเรื่องการรวมทรัพย์สินไว้ที่ส่วนกลางเสียทีเดียว มีเพียงแต่การเสนอให้จัดตั้งเป็นสหกรณ์ของชุมชน เพื่อ

⁴² ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2519), หน้า 166.

⁴³ P. Kropotkin, Mutual Aid, A Factor of Evolution, (London : 1902). อ้างถึงในเรื่องเดียวกัน.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 168.

⁴⁵ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, ลัทธิเศรษฐกิจการเมือง, หน้า 173.

แบ่งปันแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกัน และเสนอให้รัฐเป็นตัวแทนปฏิรูปที่ดิน กระจายที่ดินขนาดใหญ่ที่ผูกขาดโดยเจ้าของที่ดินแต่เดิม มาจัดสรรให้กับชาวบ้านเพื่อเพิ่มที่ทำกิน กล่าวคือ ทำการจัดสรรแบ่งปันใหม่เพื่อความเสมอภาคมากขึ้น โดยมีรัฐเป็นผู้ช่วยเหลือเพื่อความสะดวกในการแบ่งปัน

สิ่งที่สอดคล้องกันชัดเจนที่สุดสำหรับแนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์กับลัทธิอนาธิปไตยนิยมคือ ทั้งสองต่างวิเคราะห์สังคมด้วยพื้นฐานของสังคมเกษตรกรรม การเริ่มต้นปฏิรูปสังคมต้องเริ่มต้นจากพื้นฐานการผลิตในแบบของสังคมนั้น สิ่งที่ชัดเจนคือ สังคมที่สามารถอยู่กันอย่างพึ่งพา ด้วยน้ำใจไมตรีนั้นมักเป็นสังคมเกษตรกรรม และสังคมเช่นนี้ก็สอดคล้องกับการนำเสนอของทั้งสองแนวคิด

อย่างไรก็ตาม แนวความคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ได้รับอิทธิพลและสอดคล้องกับนักคิดไทยที่สำคัญหลายท่าน ที่สำคัญคือ แนวคิดของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ในเรื่อง *แนวคิดเศรษฐกิจแห่งชาติ*⁴⁶ และ *แนวคิดเศรษฐกิจสหกรณ์*⁴⁷ ทั้งสองแนวคิดนี้เมื่อนำมาประกอบกันจะเป็นแนวทางสำคัญสำหรับการพัฒนาประเทศแบบยั่งยืน และมีความสอดคล้องกับที่อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้นำเสนอไว้ นั่นคือ แนวคิดเศรษฐกิจแห่งชาติของอาจารย์ปรีดี เน้นที่การพัฒนาประเทศแบบเป็นตัวของตัวเองคือ พัฒนาการผลิต วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในแบบของไทย อาจารย์ปรีดีให้สาขาอุตสาหกรรมเป็นปัจจัยกำหนดความเจริญเติบโตที่แท้จริงของเศรษฐกิจโดยรวม จุดนี้ต่างไปจากแนวคิดของอาจารย์ฉัตรทิพย์ซึ่งเน้นไปที่ชุมชนแบบเกษตรกรรม แต่ส่วนที่สอดคล้องกันคือ ให้การพัฒนาเศรษฐกิจด้วยตัวของตัวเองเป็นทิศทางสำคัญในการพัฒนา โดยเฉพาะทั้งสองท่านต่างเห็นความจำเป็นในการพัฒนาและประยุกต์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีให้เป็นแบบไทยๆ คือ ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคมไทย ในบทความเรื่อง *แนวคิดเศรษฐกิจแห่งชาติ* ให้ภาพของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแบบมวลรวม โดยเน้นที่ภาค อุตสาหกรรมและการค้า แต่ก็มีใช้ว่าอาจารย์ปรีดีจะละทิ้งในส่วนของชุมชนเกษตรกรรม อาจารย์ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของชาวบ้านและชุมชน ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมประเพณีแบบพื้นบ้าน อาจารย์

⁴⁶ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, "แนวคิดเศรษฐกิจแห่งชาติ" วารสารธรรมศาสตร์ 11 (มิถุนายน 2536) : 5-

⁴⁷ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม, หน้า 139-150.

ปรีดีนำเสนอ แนวสหกรณ์สังคมนิยม (Socialist Cooperative)⁴⁸ อันมีจุดหลักอยู่ที่การมีส่วนร่วมของประชาชนทั้งในเศรษฐกิจการเมืองและสังคม ลักษณะ สหกรณ์ในแบบของอาจารย์ปรีดี คือ การจัดตั้งเป็นชุมชนขนาดย่อมมีรากฐานบนความช่วยเหลือซึ่งกันและกันของสมาชิกภายในชุมชน ไม่มีการปกครองที่เข้มงวด อยู่ร่วมกันโดยอาศัยหลัก "สามัคคีธรรม"⁴⁹ ส่วนนี้สอดคล้องกับการเสนอให้จัดตั้งสหกรณ์ชุมชนของอาจารย์จักรทิพย์ ซึ่งสหกรณ์นี้จะเป็นพลังผลักดันให้เกิดอำนาจในการต่อรองของชุมชนให้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ และจัดสรรเพื่อความเป็นธรรมของสังคม

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน : ทางเลือกในการพัฒนา

เมื่อศึกษาแนวคิดของอาจารย์จักรทิพย์ทั้งหมดพบว่า อาจารย์เน้นไปยังสิ่งที่อาจารย์เรียกว่า "วัฒนธรรม" ซึ่งก็คือ ความเอื้ออาทร มีน้ำใจ การพึ่งพาอาศัยกันเสมือนเป็นพี่น้อง วัฒนธรรมดังกล่าวเป็นพื้นฐานแห่งจิตวิญญาณและความสำนึกที่ชาวบ้านมีร่วมกัน รวมทั้งเป็นพื้นฐานของการจัดระบบในการดำรงอยู่ของชุมชนในหมู่บ้าน การศึกษาวิจัยอีกหลายชิ้นในเวลาต่อมาของอาจารย์จักรทิพย์เป็นการพยายามยืนยันว่า วัฒนธรรมที่อาจารย์ได้กล่าวถึงนี้ยังคงมีอยู่ในสังคมไทยจนกระทั่งปัจจุบัน และที่สำคัญยังปรากฏอยู่อย่างเด่นชัดในส่วนที่ไกลออกไปจากชุมชนเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรากฏอยู่ในชุมชนที่สมาชิกดำรงชีวิตอยู่ด้วยการกลิ้งกลมและพึ่งพาธรรมชาติ

นอกจากวัฒนธรรมชุมชนจะมีลักษณะการอยู่ร่วมกันอย่างมีน้ำใจไมตรีแล้ว สำหรับอาจารย์ วัฒนธรรมชุมชนยังเป็นเรื่องเกี่ยวกับการแสดงออกในเชิงอุดมการณ์และจิตสำนึกของชาวบ้านด้วย ความเชื่อ อุดมการณ์ และจิตสำนึกของชาวบ้านสืบทอดต่อกันมา จนกระทั่งบางส่วนแสดงออกมาในรูปของพิธีกรรมและการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การให้ภาพวัฒนธรรมในสังคมไทยโดยอาจารย์จักรทิพย์จึงแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกคือ วัฒนธรรมที่เป็นของรัฐซึ่งแม้ในปัจจุบันยังมีลักษณะการดำรงอำนาจแบบศักดินาผสมรวมกับระบบทุนนิยมที่แทรกเข้ามา กับ ส่วนที่สองคือ วัฒนธรรมของชาวนาหรือชาวบ้าน ซึ่งยังดำรงเอกลักษณ์สำคัญของสังคมไทยคือ การอยู่ร่วมกันด้วยความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือพึ่งพากันในชุมชน วัฒนธรรมของชาวนาได้รับการ

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน หน้า 139.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 142.

ชุมชนหมู่บ้านและเอกลักษณ์ของหมู่บ้านไว้⁵⁰ จนกระทั่งปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของ อาจารย์ฉัตรทิพย์นั้น แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเน้นที่วัฒนธรรมในส่วนที่สองและให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า วัฒนธรรมชุมชนมีลักษณะ ขัดแย้งกับรัฐและไม่เป็นระบบทุนนิยม⁵¹

การที่สังคมไทยขาดมิติของวัฒนธรรมชุมชนเป็นเพราะ นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน นักวิชาการไทยไม่ได้ให้ความสำคัญกับการศึกษาวัฒนธรรมในส่วนของชาวบ้านอย่างเพียงพอ วัฒนธรรมที่ครอบงำสังคมไทยเป็นวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับรัฐ ส่วนราชการ และพระมหากษัตริย์ ไปด้วยเรื่องพระราชพิธีต่างๆหรือราชพงศาวดารหรือระเบียบประเพณีของราชสำนัก⁵² เมื่อศึกษาย้อนกลับไปถึงประวัติศาสตร์สังคมไทยอาจารย์ได้พบว่า รัฐไทยผูกขาดทั้งการเป็นเจ้าของที่ดิน ผูกขาดชีวิต ผูกขาดการค้าระหว่างประเทศ และผูกขาดพิธีกรรม⁵³ จึงเป็นสาเหตุให้วัฒนธรรมที่ถูกรวมไว้อย่างเป็นทางการเป็นระเบียบแบบแผนเกี่ยวข้องกับรัฐแทบทั้งสิ้น ที่สำคัญกว่านั้นก็คือ การศึกษาวัฒนธรรมที่ไม่ได้เน้นมาอย่างส่วนของชาวบ้าน ทำให้การศึกษาวัฒนธรรม ห่างจากชีวิต⁵⁴

อย่างไรก็ตาม ในการกล่าวถึงรัฐ อาจารย์ไม่ได้แสดงการต่อต้านรัฐออกมา อย่างชัดเจนโดยการ กล่าววิพากษ์วิจารณ์รัฐหรือระบบอำนาจส่วนกลาง หากแต่การที่อาจารย์ให้ความสำคัญกับการศึกษาหมู่บ้านไปจนถึงการค้นหารากเหง้าของวัฒนธรรมในระดับชุมชนล้วนเป็นผลมาจากความต้องการที่จะปฏิเสธรัฐโดยตรงกล่าวคือ อาจารย์ต้องการจะกระเทาะรัฐซึ่งอาจารย์เชื่อว่าเป็นส่วนที่ครอบงำบนสังคมไทยมาโดยตลอดออกไป แล้วนำเสนอส่วนที่เป็นแกน อยู่ภายในนั่นคือชุมชนชาวบ้าน อันเป็นสาระแท้ของสังคมและวัฒนธรรมไทย⁵⁵ การศึกษา

⁵⁰ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, "แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน" ตายธารแห่งความคิด, หน้า 66.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน.

⁵² ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, "แนวคิดเรื่องการศึกษาประเพณีและวัฒนธรรม" วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม, หน้า 4.

⁵³ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

⁵⁵ แนวคิดนี้ได้แสดงออกอย่างชัดเจนในบทสรุปของการศึกษาเรื่อง เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต ใน ฉัตรทิพย์ นาดสุภา และทูนศักดิ์ ชานิกัรประดิษฐ์, เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต (กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2539), หน้า 31-32. (อัครสำเนาะ)

ชุมชนหรือเรื่องราวในส่วนของคนบ้านเป็นการแยกทางจากความคิดเก่าซึ่งครอบงำโดยรัฐ เป็นเสมือนการแสดงออกถึงการไม่ยอมรับหรือปฏิเสธรัฐไปพร้อมๆกัน เพราะเป้าหมายของการศึกษาในส่วนของคนบ้านหรือประชาชนเป็นไปเพื่อให้เราได้รู้จักตัวเอง รู้และเข้าใจในที่มาที่แท้จริงของตนเอง เพื่อให้สามารถกำหนดบทบาทและวางแนวทางที่ควรจะเป็นของตนเองในอนาคตได้ โดยพ้นจากการครอบงำและตัดสินใจโดยรัฐ ทางออกของสังคมไทยสำหรับอาจารย์ อดิเรกทิพย์จึงเป็นการปรับเปลี่ยนโดยประชาชนอย่างสันติวิธี สิ่งที่อาจารย์เน้นไว้ก็คือ ประชาชน เท่านั้นที่เป็นส่วนสำคัญในการเรียนรู้และกำหนดบทบาทของตนเองภายในพื้นฐานของความช่วยเหลือ การให้อภัย และความเข้าใจซึ่งกันและกัน โดยที่รัฐไม่มีส่วนเกี่ยวข้องในการตัดสินใจนี้

การที่อาจารย์อดิเรกทิพย์กล่าวว่า วัฒนธรรมชุมชนไทยมีความสำคัญต่อการดำรงอยู่และการพัฒนาต่อไปของประเทศ สาเหตุหนึ่งจากการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยของอาจารย์แล้วพบว่า สังคมไทยไม่อาจพึ่งพาการนำของชนชั้นกระฎุมพีเพื่อการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจได้ ดังเช่นบางประเทศ เพราะในประเทศไทยวัฒนธรรมกระฎุมพี วัฒนธรรมพ่อค้า หรือผู้มีทรัพย์สินอันอ่อนแอ⁵⁶ และยังไม่มีการพัฒนามากนัก วัฒนธรรมกระฎุมพีของไทยมาจากภายนอกมีลักษณะที่ไม่ใช่เป็นของไทย เราจึงไม่มีวัฒนธรรมในส่วนนี้ที่เป็นของตัวเองและเข้มแข็ง หากแต่เรามีวัฒนธรรมในส่วนของคนบ้านที่เป็นของเราและมีพัฒนาการมานานแล้ว⁵⁷

การศึกษาในที่นี้สามารถประมวลแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของอาจารย์อดิเรกทิพย์ออกมาได้ดังนี้คือ

ประการที่ 1 อาจารย์อดิเรกทิพย์เชื่อมั่นในพลังของวัฒนธรรมชุมชนและเห็นว่าเป็นรากฐานของวัฒนธรรมไทยทั้งหมด วัฒนธรรมชุมชนนี้มีคุณลักษณะสำคัญ 2 ประการคือ 1.) การรักความอิสระ และ 2.) ความมีน้ำใจ⁵⁸ ลักษณะสองประการนี้สามารถนำไปสู่แนวทางการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจไทยที่เหมาะสม และตรงกับความคิดและอุดมคติของคนไทยส่วนใหญ่⁵⁹

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, บทนำ.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน.

ประการที่ 2 อาจารย์เชื่อมั่นในการดำรงอยู่ของชุมชนและวัฒนธรรมพื้นบ้านไทย โดยเห็นว่าสังคมไทยมีภาพซ้อนทับกันระหว่างภาคธุรกิจหรือเศรษฐกิจนายทุน กับภาพของสังคมเกษตรกรรมหรือชุมชนท้องถิ่น ซึ่งในภาพหลังแม้ไม่มีบทบาทเป็นส่วนนำของประเทศ แต่ กลับเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่แท้จริง เป็นส่วนที่มีความเป็นตัวของตัวเองสูง มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง มีความสามารถและศักยภาพในการพึ่งตนเอง มีความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณีที่โยงใยสมาชิกของชุมชนได้อย่างเหนียวแน่น ส่วนนี้จึงเป็นส่วนที่เข้มแข็งให้ภาพที่แท้จริงของสังคมไทยชัดเจนกว่าอีกส่วนหนึ่งของประเทศ ที่สำคัญอาจารย์ยืนยันว่า ความเปลี่ยนแปลงของระบบทุนนิยมในสังคมไทยยังไม่อาจทำให้ชุมชนท้องถิ่นไทยล่มสลาย โดยเฉพาะชุมชนที่อยู่ไกลออกไปจากเมืองยังสามารถดำรงรักษาวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมได้อย่างเหนียวแน่น

ประการที่ 3 อาจารย์จักรทิพย์มองว่า วัฒนธรรมชุมชนคือ การแสดงออกซึ่งอุดมการณ์ของชาวบ้าน โดยอุดมการณ์ในส่วนนี้สอดคล้องกับอุดมการณ์อนาธิปไตยนิยม (Anarchism)⁶⁰ กล่าวคือ วัฒนธรรมชุมชนมีลักษณะของการต่อต้านอำนาจรัฐและทุนนิยม ไม่ชอบการบังคับกดขี่และการใช้อำนาจ รวมทั้งมีลักษณะการอยู่ร่วมกันของมนุษย์อย่างช่วยเหลือพึ่งพาในชุมชนขนาดเล็ก ลักษณะดังที่กล่าวนี้ตรงกับอุดมการณ์อนาธิปไตยนิยมของตะวันตกเป็นอย่างดี โดยเฉพาะในส่วนของ การแสดงออกเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐที่อาจารย์ศึกษาพบในลักษณะการขบถหรือขบวนการเรียกร้องของชาวบ้านหลายครั้งในอดีต การเกิดเหตุการณ์ต่างๆ เหล่านั้นเป็นเพราะ ชาวบ้านมีความต้องการจะอยู่อย่างอิสระ โดยการปกครองช่วยเหลือซึ่งกันและกันของสมาชิกภายในชุมชนตามอัตตภาพ โดยไม่หวังพึ่งความช่วยเหลือจากรัฐ⁶¹ อุดมการณ์เช่นนี้ สืบทอดต่อมาเป็นวัฒนธรรม และจะแสดงออกมาอย่างเด่นชัดเมื่อมีแรงกดดันจากภายนอก จนเกิดเป็นวิกฤตการณ์เท่านั้น

ประการที่ 4 วัฒนธรรมชุมชนในทัศนะของอาจารย์จักรทิพย์ผูกพันกับความเชื่อและความเชื่อของชาวบ้านผูกพันกับเรื่องของผีธรรมชาติและผีบรรพบุรุษ พวกเขาเชื่อว่ามีอำนาจบางอย่างที่ศักดิ์สิทธิ์คอยปกป้องดูแลรักษาชีวิตและความเป็นอยู่ มีความสำคัญกับชีวิตทุกชีวิตในชุมชน ความเชื่อนี้ไม่ใช่ความเชื่อในศาสนาพุทธซึ่งเกี่ยวข้องกับรัฐและผู้ปรารถนาจะหลุดพ้นมาก

⁶⁰ "แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน" สาขาอารแห่งความคิด, หน้า 65.

⁶¹ ข้อคิดและข้อมูลจากคุณพรพิไล เลิศวิชา หัวหน้าฝ่ายวิจัย สถาบันพัฒนาชนบท ช้างถึงใน เรื่องเดียวกัน หน้า 67.

กว่าจะเกี่ยวข้องกับชีวิตที่เป็นจริงของชาวบ้าน^{๖๒} อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านได้พยายามรักษา คำสอนของศาสนาพุทธไว้บางส่วนและนำมาใช้ร่วมกับความเชื่อของพวกเขา

ประกาศที่ 5 อาจารย์มองภาพวัฒนธรรมชุมชนแยกออกจากส่วนที่เป็น วัฒนธรรมของรัฐ และวัฒนธรรมทุนนิยมโดยสิ้นเชิง การเสนอประเด็นและการตีความเรื่อง วัฒนธรรมของอาจารย์ฉัตรทิพย์มุ่งอยู่ที่วัฒนธรรมของชาวบ้านเท่านั้น เพราะอาจารย์เชื่อว่า ส่วน นี้คือส่วนที่แท้จริง และเป็นรากฐานของวัฒนธรรมโดยรวมของไทย ดังนั้นคำอธิบายเรื่อง วัฒนธรรมของอาจารย์จึงให้ภาพของการสืบต่อวัฒนธรรมการใช้ชีวิตของชาวบ้าน เป็นหลัก ใน ขณะเดียวกัน อาจารย์ไม่ได้เสนอให้ละทิ้งวัฒนธรรมในส่วนอื่นไป แต่ต้องมีการเลือกรับเอา ส่วนดี ของวัฒนธรรมอื่นมาประกอบและประยุกต์ใช้ร่วมกับวัฒนธรรมชุมชนเพื่อให้เหมาะสมกับการ เปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของอาจารย์ฉัตรทิพย์มีลักษณะเด่นที่ต่างไปจากกลุ่ม แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่ชัดเจนที่สุดอยู่ที่ประเด็นที่สามคือ การที่อาจารย์ยอมรับว่าแนวคิดของ อาจารย์พิจารณาชุมชนบนพื้นฐานอุดมการณ์อนาธิปไตยนิยม แม้ว่าอาจารย์ฉัตรทิพย์จะเคย ประเมินแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของนักคิดท่านอื่นในกลุ่มไว้ว่ามีลักษณะเดียวกับแนวอุดมการณ์ อนาธิปไตยนิยม^{๖๓} แต่ไม่มีท่านใดกล่าวถึงการเชื่อมโยงในเชิงอุดมการณ์เช่นนี้อย่างชัดเจนเท่ากับ อาจารย์ฉัตรทิพย์ แม้เมื่อศึกษาจากความเป็นมาของกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนแล้วพบว่า แนวคิดนี้สร้างเป็นระบบคิดมาจากระดับสากล^{๖๔}ก็ตาม การจับเอาอุดมการณ์แบบตะวันตกมา เป็นกรอบประเมินเปรียบเทียบกับแนววัฒนธรรมชุมชนของไทยจึงเป็นลักษณะเด่นในการนำเสนอ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของอาจารย์ฉัตรทิพย์เอง อย่างไรก็ตาม แนวคิดของอาจารย์ก็ยังคง สอดคล้องกับนักคิดท่านอื่นๆในกลุ่ม การอธิบายเรื่องวัฒนธรรมชุมชนโดยการเชื่อมโยงและให้ ความสำคัญกับจุดใดเป็นพิเศษนั้นขึ้นอยู่กับพื้นฐานการศึกษา ความสนใจ และประสบการณ์ ของแต่ละบุคคลเป็นสำคัญ เช่นเดียวกับในกรณีของอาจารย์ฉัตรทิพย์ซึ่งมีพื้นฐานความสนใจอยู่ที่ เรื่องของแนวคิด สหิทางสังคมเศรษฐกิจ และอุดมการณ์ในลักษณะต่างๆ ทำให้อาจารย์ใช้เรื่อง อุดมการณ์เป็นเครื่องมือในการตีความวัฒนธรรมชุมชนไทย ในขณะที่นักคิดท่านอื่น เช่น

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน หน้า 72.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน หน้า 66.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน หน้า 64.

บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิहार และนายแพทย์ประเวศ วะสี ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือประเมินและอธิบายวัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น

การนำเสนอแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนของนักคิดในกลุ่มแนวคิดนี้แม้มีความต่างกันออกไปบ้างตรงประเด็นหลักในการให้คำอธิบาย แต่ถึงที่สุดแล้วต่างก็มีความกลมกลืนกันในประเด็นการนำเสนอทางเลือกในการพัฒนาสังคมไทยที่เน้นใช้วัฒนธรรมชุมชนและให้ความสำคัญกับพลังของประชาชน สำหรับข้อเสนอนี้ในการใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นทางเลือกหรือ ยุทธศาสตร์การพัฒนาสังคมไทยของอาจารย์จักรทิพย์มีดังนี้คือ

1) ให้นำเอาวัฒนธรรมพื้นบ้านไทยมาเป็นอุดมการณ์นำการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาสังคมไทย ตรงจุดนี้เป็นหัวใจหลักของการนำเสนอทางเลือกให้กับสังคมไทยของกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน สำหรับอาจารย์จักรทิพย์ อาจารย์เห็นว่าการพัฒนาโดยยึดวัฒนธรรมของชุมชนเป็นหลักสอดคล้องกับวิถีชีวิตที่แท้จริงของคนไทย ที่สำคัญแนวทางนี้ให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับความเป็นมนุษย์ ละทิ้งเรื่องของชนชั้น พูดถึงการให้ทรัพยากรอย่างประหยัด ไม่ทำลายระบบนิเวศน์ และมีรากฐานทางประวัติศาสตร์อันแข็งแกร่ง นอกจากนี้ วัฒนธรรมชุมชนยังเป็นที่มาของคุณค่า 2 ประการคือ ศักยภาพและภูมิปัญญาในการช่วยเหลือตนเองของชุมชน ศักยภาพของชุมชนในความหมายของอาจารย์คือ ความสามารถในการผลิตแบบพึ่งตนเอง ส่วนภูมิปัญญาของชาวบ้านคือ ความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมและการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ สิ่งที่แสดงออกถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านในภาวะแห่งการเปลี่ยนแปลงของสังคมเพื่อเป็นการรวมผู้คนให้ผนึกกำลังอยู่ในชุมชนก็คือ พิธีกรรม ประเพณี ตลอดจนการใช้นิทานและการละเล่นเป็นสื่อบอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ และแสดงออกถึงความปรารถนาที่มีร่วมกันในสังคม การรวมเอาสิ่งที่เรียกว่า ศักยภาพของชุมชนกับภูมิปัญญาชาวบ้านได้ด้วยกันจะสามารถใช้เป็นแกนกลางสร้างความเข้มแข็งให้กับสังคมไทย กล่าวคือ ศักยภาพของชุมชนจะเป็นตัวด้านทานอำนาจจากภายนอก ลดการพึ่งพาทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีจากต่างประเทศ ในขณะที่ภูมิปัญญาชาวบ้านจะเป็นเครื่องมือให้เราจัดการเลือกรับหรือไม่รับวัฒนธรรม ระบบคิดหรือสิ่งต่างๆจากภายนอกได้เป็นอย่างดี ทั้งสองส่วนนี้เป็นพลังนำในการดำรงรักษาและพัฒนาในระดับชุมชนเพื่อเชื่อมโยงสู่ความเข้มแข็งในระดับประเทศต่อไป

2.) การใช้วัฒนธรรมชุมชนเป็นเป้าหมายหรืออุดมการณ์นำสู่การเปลี่ยนแปลง และการพัฒนาสังคมเศรษฐกิจไทยต่อไปนั้นจำเป็นต้องมีการที่ในวัฒนธรรมและจิตสำนึกของชุมชนทั้งกับสมาชิกรุ่นใหม่ในชุมชนเอง รวมไปถึงการให้การศึกษาและทำความเข้าใจเรื่องวัฒนธรรมชุมชนกับคนที่อยู่ในภาคเมือง ในส่วนของสมาชิกในชุมชนการปลูกจิตสำนึกเป็นสิ่งจำเป็น เพราะการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในปัจจุบันมีลักษณะเป็นการปฏิบัติในชีวิตประจำวันด้วยความเคยชินมากกว่าเป็นการแสดงออกของอุดมการณ์ การฟื้นฟูและรื้อฟื้นจิตสำนึกจะทำให้จิตสำนึกนั้นแจ่มชัด และทำให้ชาวบ้านรวมพลังกันต่อสู้⁶⁵ กับอำนาจการรุกรานจากภายนอกได้ดียิ่งขึ้น อาจารย์จึงให้ความสำคัญกับการค้นหาแก่นของจิตสำนึกในประวัติศาสตร์แห่งชุมชน และการนำกลับมาถ่ายทอดใหม่ให้คนรุ่นปัจจุบันและเยาวชน⁶⁶ ที่สำคัญกว่านั้นคือ นอกจากการทำให้ชาวบ้านมีความสำนึกที่แจ่มชัดในวัฒนธรรมชุมชนของตนแล้ว ชาวบ้านจำเป็นต้องได้รับรู้ปัญหาของเขาในบริบทของประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย รู้เรื่องการเมืองและสังคมนอกหมู่บ้านด้วย⁶⁷ สำหรับในอีกส่วนหนึ่งคือ ผู้อยู่นอก ชุมชนหมู่บ้านหรือผู้ที่อยู่ในภาคเมืองจำเป็นต้องได้รับการศึกษา และทำความเข้าใจใหม่ในเรื่องของวัฒนธรรมไทยว่าแท้ที่จริงแล้วยังมีวัฒนธรรมอีกส่วนหนึ่งที่ถูกละเลยมาเป็นเวลานาน แต่เป็นจุดแข็งของสังคมไทย การทำความเข้าใจเช่นนี้เพื่อให้คนนอกชุมชนเห็นความสำคัญเพื่อร่วมรักษาและนำคุณค่านั้นมาปรับใช้ ที่สำคัญหน้าที่ในการค้นหา ถ่ายทอด และฟื้นฟูวัฒนธรรมชุมชนเป็นของปัญญาชนทั้งในและนอกท้องถิ่น ความสำเร็จของการยกจิตสำนึกของชาวบ้านให้แจ่มชัดขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างปัญญาชนกับชาวบ้านอย่างมาก⁶⁸

3.) การอาศัยความร่วมมือของปัญญาชนในการฟื้นฟูจิตสำนึกของชาวบ้านในชุมชน จำเป็นต้องเน้นเรื่องการทำ ความเข้าใจและศึกษาชุมชนโดยใช้แง่มุมการมองของชาวบ้านเป็นสำคัญ การใช้แง่มุมทางวิชาการมองสังคมทำให้เกิดการมองภาพของสังคมแตกต่างกันออกไป โดยที่ข้อเท็จจริงต่างๆอาจต่างกันและให้น้ำหนักในแต่ละเรื่องไม่เท่ากัน อีกทั้งอาจเห็นภาพที่บิดเบือนจากความเป็นจริง การศึกษาชุมชนจำเป็นต้องศึกษาจากความต้องการ อารมณ์ ความรู้สึก และความปรารถนาของชาวบ้าน ซึ่งจะให้ภาพของสังคมไทยสมบูรณ์ขึ้น เกิดดุลยภาพ

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 71..

⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁷ เรื่องเดียวกัน.

⁶⁸ เรื่องเดียวกัน.

มากขึ้น⁶⁹ รวมทั้งการศึกษาสังคมไทยโดยแง่มุมของชาวบ้านหมายถึง การเอาความรู้ที่ได้จากชาวบ้าน ครอบครองกลับคืนให้ชาวบ้าน⁷⁰ ดังนั้นจึงเป็นวิธีการที่ถูกต้องและตรงกับเป้าหมายที่สุด

4) อาจารย์ฉัตรทิพย์เสนอให้ชุมชนสร้างเครือข่ายติดต่อสัมพันธ์กันเป็น องค์กรชุมชน องค์กรนี้เป็นองค์กรโดยธรรมชาติดั้งเดิมและเป็นของประชาชนแท้ จึงมีบทบาทสำคัญโดยรูปแบบอาจเปลี่ยนไปให้เหมาะสมกับกระบวนการพัฒนาแต่สาระคงเดิม⁷¹ กล่าวคือ แต่เดิมชุมชนอาจพึ่งพากันเพื่อแลกเปลี่ยนปัจจัยเพื่อความอยู่รอด มีการติดต่อสัมพันธ์กัน แต่ในปัจจุบันซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจากการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ร่วมกับอำนาจรัฐ ความสัมพันธ์ของชุมชนจึงจำเป็นต้องมีมากกว่าการติดต่อเพื่อแลกเปลี่ยนสิ่งของ นั่นคือต้องมีการจัดรูปแบบขององค์กรให้เป็นระบบมากขึ้น ให้อยู่ในฐานะองค์กรทางสังคมและเศรษฐกิจที่สมาชิกยังคงอยู่บนพื้นฐานการช่วยเหลือซึ่งกันและกันด้วยน้ำใจไมตรี องค์กรที่อาจารย์เสนอขึ้นในทางเศรษฐกิจคือ ชุมชนที่เปลี่ยนรูปเป็นสหกรณ์ ให้ระบบกรรมสิทธิ์รวมแห่งชุมชนพัฒนาเป็นระบบกรรมสิทธิ์เอกชน เอกชนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตแต่ร่วมในกิจการทางเศรษฐกิจหลายประเภทอย่างครบรูปแบบคือ ผลิต ซื้อ ขาย สร้างที่อยู่อาศัย⁷² ในทางการเมือง การจัดระบบองค์กรชุมชนในรูปสหกรณ์เป็นการสร้างความสามารถในการต่อรองกับรัฐ ความสามารถนี้จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อองค์กรชุมชน หรือสหกรณ์ของแต่ละชุมชนสามารถรวมตัวกันเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงกัน การรวมกลุ่มขนาดใหญ่ขึ้นจะสามารถทำให้ความช่วยเหลือทางด้านเทคโนโลยีจากรัฐเข้าถึงง่ายและสะดวกรวดเร็วขึ้น ความช่วยเหลือทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของรัฐจะทำให้การผลิตในชุมชนมีประสิทธิภาพ และสามารถจัดสรรการใช้ทรัพยากรเพื่อการผลิตอย่างเหมาะสม ความคิดเรื่องการจัดรูปแบบสหกรณ์นี้อาจารย์ฉัตรทิพย์ได้รับอิทธิพลมาจากการศึกษาแนวคิดของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ในเรื่อง *แนวคิดเศรษฐกิจแห่งชาติ* และ *แนวคิดเศรษฐกิจ สหกรณ์*⁷³ ซึ่ง

⁶⁹ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, "จะศึกษาสังคมไทยอย่างไร" วัฒนธรรมไทยกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม, หน้า 19.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 20.

⁷¹ ฉัตรทิพย์ นาดสุภา, *ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ*, หน้า 302.

⁷² เรื่องเดียวกัน หน้า 303.

⁷³ มูเซอรรดที่ 43,44.

อาจารย์ปรีดีได้นำเสนอไว้เป็นครั้งแรกในเค้าโครงการเศรษฐกิจ⁷⁴ นอกจากนี้ยังปรากฏในข้อเสนอของ สด กุระมะโลหิต⁷⁵ ในเรื่องการจัดสร้างระบบสหกรณ์ รวมทั้งจากนักคิดและปัญญาชนไทยอีกจำนวนหนึ่ง ตัวอย่างการศึกษาวิจัยในเรื่ององค์การทางเศรษฐกิจของชุมชนที่เป็นรูปธรรมได้แก่ งานของ พรพิไล เลิศวิชา นักพัฒนารุ่นปัจจุบันในเรื่อง *คิรีวง จากไพร่หนีนายถึงธนาคารแห่งชุมชน*⁷⁶ ซึ่งศึกษาจากประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านคิรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช

5.) การเสนอเรื่องการจัดสร้างระบบเครือข่ายและสหกรณ์ของชุมชนนำไปสู่ข้อเสนอในด้านเงื่อนไขทางการเมืองคือ เสนอให้รัฐจัดวางนโยบายการกระจายอำนาจให้กับรัฐบาลท้องถิ่นอย่างแท้จริง การที่ชุมชนสร้างเครือข่ายและรวมตัวเป็นองค์กรที่เข้มแข็งจะมีอำนาจเพียงพอที่จะต่อรองในเรื่องการปกครองตนเองของท้องถิ่น รัฐบาลจำเป็นต้องให้ความร่วมมือในการกระจายอำนาจออกมา นโยบายนี้เป็นนโยบายที่สำคัญ ส่วนหนึ่งเป็นการผลักดันให้ประชาชนโดยเฉพาะชาวบ้านในชนบทได้มีส่วนร่วมในทางการเมืองในที่นี้อาจารย์เสนอแนวทางการปฏิวัติประชาธิปไตย (Democratic Revolution) หรือที่เรียกว่าประชาธิปไตยทุนนิยม⁷⁷ คือการนำประชาชนเข้ามีส่วนร่วมทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ประชาชนหรือชาวบ้านจะมีในการจัดการระบบเศรษฐกิจ การเมืองในระดับชุมชนของตนเอง รวมทั้งแสวงหาแนวทางพัฒนาชุมชนของตนเองได้อย่างเหมาะสมด้วยตัวของตัวเอง ในอีกส่วนหนึ่งนโยบายการกระจายอำนาจนี้จะสามารถลดการกระจุกตัวของอำนาจในส่วนกลาง ลดปัญหาความล่าช้าในการอนุมัติงบประมาณและการจัดการท้องถิ่นของระบบราชการ รวมทั้งลดปัญหาการพัฒนาท้องถิ่นโดยการขึ้นของผู้ที่อยู่นอกชุมชนเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ในเวลาเดียวกันด้วย นอกจากการกระจายอำนาจทางการเมืองแล้ว ในทางเศรษฐกิจต้องมีการกระจายทรัพยากรกลับสู่ชาวบ้านโดยเฉพาะที่ดิน รัฐ จำเป็นต้อง

⁷⁴ ปรีดี พนมยงค์, "เค้าโครงการเศรษฐกิจ" ปรีดี พนมยงค์ กับสังคมไทย (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และโครงการปรีดี พนมยงค์กับสังคมไทย, 2526).

⁷⁵ สด กุระมะโลหิต, *สหกรณ์ทางรอดทางเดียวของไทย* (กรุงเทพฯ : เรื่องศิลป์, 2519), หน้า 20-21, 80. อ้างถึงใน "แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน" สาขาการแห่งความคิด, หน้า 66.

⁷⁶ พรพิไล เลิศวิชา, *คิรีวง จากไพร่หนีนายถึงธนาคารแห่งชุมชน* (กรุงเทพฯ : หมู่บ้าน, 2532); "เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยและธุรกิจชุมชน" การสัมมนาทางวิชาการ "ภูมิปัญญาชาวบ้านกับการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมและการพัฒนาชนบท" (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2534).

⁷⁷ *วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม*, หน้า 165.

ดำเนินนโยบายการปฏิรูปที่ดินเพื่อกระจายที่ดินกลับมาเป็นกรรมสิทธิ์ของส่วนรวม การจัดสรรโดยรัฐคือ การทำให้ในอนาคตผู้ถือครองที่ดินหรือเป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ ควรเป็นกลุ่มสหกรณ์ในท้องถิ่นหรือสหกรณ์ของรัฐเท่านั้น จะต้องไม่ตกเป็นกรรมสิทธิ์โดยการผูกขาดของใครอีกต่อไป

6) ข้อเสนอเรื่องการต่อรองกับอำนาจรัฐจะประสบความสำเร็จได้ อาจารย์เชื่อว่า ชาวบ้านจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากกลุ่มชนชั้นกลางหรือกระฎุมพีในเมืองด้วย ข้อเสนอี่สอดคล้องกับของบำรุง บุญปัญญา นักคิดอีกท่านหนึ่งในกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกล่าวคือ การเป็นพันธมิตรกันระหว่างชนชั้นชวากับชนชั้นกลางหรือกระฎุมพีมีเงื่อนไขที่สำคัญคือ เงื่อนไขในส่วนของชาวบ้าน ชาวบ้านต้องรักษาความเข้มแข็งของชุมชนของตนไว้ เพราะชาวบ้านไม่มีเวลาพัฒนาองค์กรในรูปแบบอื่น และถ้าต่อรองโดยปราศจากองค์กรชาวบ้านจะเสียหายมาก⁷⁸ เงื่อนไขอีกประการหนึ่งคือ ในส่วนของชนชั้นกลางต้องเป็นชนชั้นกลางที่ก้าวหน้าซึ่งพร้อมจะแบ่งอำนาจกับชาวบ้าน ไม่ใช่ชนชั้นกลางประเภทสร้างส่วนเกินจากการทุจริตชาวชนบท⁷⁹ หากความร่วมมือของสองชนชั้นนี้เป็นไปตามเงื่อนไขดังกล่าวก็จะเกิดประโยชน์กับทั้งสองฝ่ายรวมกันคือ ชาวบ้านจะได้รับความช่วยเหลือด้านความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี รวมทั้งทุนจากชนชั้นกลางในการพัฒนาชุมชนของตน สำหรับชนชั้นกลางการเป็นพันธมิตรนี้จะทำให้ชนชั้นกลางได้การสนับสนุนจากชาวบ้าน มีความชอบธรรมทางการเมืองและมีพลังในทางการเมืองมากขึ้น ที่สำคัญสามารถลดการพึ่งพิงต่างชาติลง พึ่งภายในประเทศมากขึ้น เป็นฐานการขยายตัวระยะยาวของเศรษฐกิจที่มั่นคงกว่า⁸⁰ และเมื่อมองโดยรวมการเป็นพันธมิตรกันทั้งสองชนชั้นจะก่อให้เกิดพลังผลักดันการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองที่เหมาะสมและเท่าเทียมขึ้น นอกจากนี้ อาจารย์เสนอให้ชนชั้นกระฎุมพีรับวัฒนธรรมชุมชนของชาวบ้านมาเป็นวัฒนธรรมของตน เพื่อพัฒนาเอกลักษณ์และความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น เพราะชนชั้นกระฎุมพีไทยอ่อนแอและไม่มีความเป็นของตัวเอง ส่วนใหญ่มีลักษณะผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมการค้าแบบจีน และวัฒนธรรมทุนนิยมตะวันตกยังไม่เป็นของไทยจริงๆ การที่กระฎุมพีรับเอาวัฒนธรรมชุมชนมาใช้จะทำให้กระฎุมพีในสังคมไทยมีพื้นฐานวัฒนธรรมของชนชั้นชาวนา⁸¹ และเมื่อเป็นเช่นนี้แล้วชนชั้นกระฎุมพีและชนชั้นชาวนาจะมีความสัมพันธ์กันในวัฒนธรรมเดียวกัน

⁷⁸ สายธารแห่งความคิด, หน้า 69.

⁷⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน หน้า 70.

⁸¹ ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ, หน้า 302.

สำหรับชนชั้นกรรมาชีพ อาจารย์ได้จัดรวมไว้กับชนชั้นชาวนาเนื่องจากเห็นว่าชนชั้นกรรมาชีพในสังคมไทยมาจากชนชั้นชาวนา และยังคงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับที่ดินที่อยู่ของตนอยู่มากแม้จะไร้กรรมสิทธิในที่ดินนั้นแล้วก็ตาม ชนชั้นกรรมาชีพของไทยจึงมีลักษณะกึ่งกรรมาชีพกึ่งชาวนา และคนกลุ่มนี้กำลังมีบทบาทในสังคมไทยมากขึ้นทุกขณะเนื่องจากการขยายตัวของเศรษฐกิจอุตสาหกรรม กลุ่มกรรมาชีพและชาวนาจึงเป็นความหวังของการเป็นผู้นำในการปรับเปลี่ยนทุนนิยมประชาธิปไตยไปเป็นสังคมนิยมประชาธิปไตยในอีกช่วงสมัยหนึ่งในอนาคต³²

7) การรณรงค์กำลังทางชนชั้นนำไปสู่จุดเน้นในเรื่องความเป็นเอกราชในทางการเมืองและเศรษฐกิจ นั่นคือ การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองไทยต้องอยู่ในเป้าหมายเพื่อประโยชน์ของคนไทยเอง ให้ท้องถิ่นและชุมชนมีส่วนร่วมในการควบคุมและรับประโยชน์ สร้างฐานความแข็งแกร่งทางเศรษฐกิจจากภายในประเทศ โดยความร่วมมือของคนทุกชนชั้นเพื่อต่อสู้จักรวรรดินิยมด้วยการพึ่งตนเอง ข้อเสนอสอดคล้องกับแนวความคิดของอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ในเรื่องการสร้างเศรษฐกิจชาตินิยม³³ และข้อเสนอของดร.วิจิตรวงศ์ ณ ป้อมเพชร์ ที่เสนอให้ไทยสร้างความพร้อมภายในประเทศทั้งทางด้านการพัฒนาอุตสาหกรรม วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และสร้างความเข้มแข็งของตลาดภายในประเทศ ในขณะที่ท้องถิ่นมีศักยภาพในการพึ่งตนเองได้ในทุก ๆ ทาง³⁴

8.) การพัฒนาการค้า อุตสาหกรรม และการบริการต้องทำร่วมกับการพัฒนาภาคเกษตรกรรม ต้องมีการเลือกสรรเทคโนโลยีจากภายนอกมาประยุกต์ใช้กับท้องถิ่นโดยให้ชาวบ้านและชุมชนเป็นผู้ตัดสินใจในการเลือกใช้ด้วยภูมิปัญญาของชาวบ้านเอง นั่นคือต้องมีความ

³² วัฒนธรรมไทยกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม, หน้า 167.

³³ ศูเชิงอรรถที่ 72.

³⁴ วิจิตรวงศ์ ณ ป้อมเพชร์, เศรษฐกิจไทย ปัญหาพื้นฐานและแนวคิดในการแก้ไข (กรุงเทพฯ : เอกสารประกอบการปาฐกถา ณ สำนักธรรมศาสตร์และการเมือง ราชบัณฑิตยสถาน 7 กันยายน 2531) , ยุทธศาสตร์เศรษฐกิจ เทคโนโลยี และการพัฒนาประเทศ (กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย, 2531) อ้างถึงใน ประวัติศาสตร์การปฏิวัติอุตสาหกรรมเปรียบเทียบ, หน้า 300.

เชื่อมั่นในภูมิปัญญาและศักยภาพของชาวบ้าน ในขณะเดียวกัน หากมีการกระจาย อุตสาหกรรม สู่ท้องถิ่นต้องคำนึงถึงความเหมาะสม และความต้องการของชุมชนเป็นสำคัญ สำหรับภาคการค้าและบริการอาจารย์เห็นว่า ควรเปิดให้กลุ่มทุนได้แสวงหาช่องทางใหม่ๆ เพื่อพัฒนาภาคธุรกิจต่อไป โดยรับเทคโนโลยีจากตะวันตกและใช้ประโยชน์จากการค้าระหว่างประเทศ การพัฒนาจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับทุกส่วนเสมอกัน โดยเริ่มต้นจากรากฐานชุมชนและชาวบ้านซึ่งเป็นหน่วยใหญ่ของสังคม

9) การพัฒนาโดยใช้หลักแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นอุดมการณ์นำนั้น รัฐต้องมีบทบาทน้อยที่สุด แต่ไม่ได้ปฏิเสธรัฐ รัฐยังคงต้องมีอยู่ในสังคมไทยแต่รัฐนั้นต้องเป็นรัฐของชาวบ้าน ในส่วนนี้อาจารย์เสนอให้มีการรวมตัวกันของชาวไร่ชาวนาแต่ละชุมชนทางการเมือง ซึ่งโยงสู่ข้อเสนอในเรื่องการสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชน การรวมตัวนี้เพื่อตั้งเป็นกลุ่มผลประโยชน์หนุนพรรคการเมืองที่สร้างขึ้นเพื่อชาวไร่ชาวนา²⁵ เพื่อชาวบ้านจะสามารถมีอำนาจในการควบคุมรัฐได้ การรวมตัวของชาวบ้านในทางการเมืองนั้นชาวบ้านจำเป็นต้องร่วมมือกับชนชั้นกลางที่ก้าวหน้า จึงจะมีพลังต่อรองที่เข้มแข็งและมีส่วนในรัฐได้ เมื่อชาวบ้านมีอำนาจควบคุมรัฐได้อย่างแท้จริงแล้ว หน้าที่ของรัฐก็จะมีขึ้นเพื่อประโยชน์ของชุมชน หน้าที่นั้นได้แก่ การปฏิรูปที่ดินเพื่อจัดสรรให้กับชาวนา และให้กรรมสิทธิในที่ดินขนาดใหญ่เป็นของสหกรณ์ชุมชนหรือสหกรณ์ของรัฐ ไม่มีการผูกขาดโดยเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่อีกต่อไป นอกจากนั้นรัฐยังมีหน้าที่จัดสรรบริการและให้สวัสดิการแก่ชุมชนทั้งในด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ด้านสุขภาพอนามัย และที่สำคัญคือ การให้การศึกษาและคำแนะนำด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแก่ชุมชน

10) อาจารย์ฉัตรทิพย์เสนอให้มีการประสานแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกับความเชื่อที่สำคัญในสังคมไทยคือ ศาสนาพุทธ²⁶ ตรงจุดนี้อาจารย์เห็นว่า หากพุทธจักรยอมรับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจะทำให้อุดมการณ์ของชาวบ้านกลายเป็นอุดมการณ์ของประเทศ นั่นคือ การสนับสนุนของพุทธจักรจะทำให้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนประสบความสำเร็จได้มากขึ้น พร้อมทั้งโดยตัวพุทธจักรเองก็จะมีฐานขององค์การประชาชนเป็นฝ่ายสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงในระยะยาว

²⁵ วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม, หน้า 165.

²⁶ สาขาแห่งความคิด, หน้า 72.

การนำศาสนาพุทธมาประสานกับอุดมการณ์ท้องถิ่นนั้นเป็นสิ่งสำคัญก็คือ การทำให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาของชาวบ้านจริงๆ ทั้งในแง่ความคิดและการจัดองค์กร³⁷

11) ข้อเสนอประการสุดท้ายเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน วัฒนธรรมชุมชนต้องเปิดออกสู่โลกภายนอกมากขึ้น ความสำเร็จของวัฒนธรรมชุมชนอยู่ที่ความสามารถที่จะเชื่อมวัฒนธรรมแห่งชุมชนหมู่บ้านกับวัฒนธรรมโลก³⁸ กล่าวอย่างชัดเจนคือ ต้องสามารถรับเอาส่วนที่ก้าวหน้าของวัฒนธรรมภายนอกมาประสานใช้ร่วมกับวัฒนธรรมพื้นบ้านได้ ส่วนที่ก้าวหน้านั้นคือ แนวคิดเรื่องเสรีภาพ ประสิทธิผล การส่งเสริมความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ รวมทั้งวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของสากล นำมาเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ชุมชนในรูปแบบที่คนในหมู่บ้านสามารถรับและใช้ประโยชน์ได้ สิ่งนี้จะทำให้วัฒนธรรมเดิมของหมู่บ้านมีพลวัตมากขึ้น

ข้อเสนอที่ได้สรุปมาทั้ง 11 ประการนี้เป็น แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเพื่อทางเลือกในการพัฒนาสังคมไทยของอาจารย์ฉัตรทิพย์ เป็นข้อเสนอที่อาจารย์เห็นว่า สอดคล้องกับจิตวิญญาณของประชาชน สอดคล้องกับความรู้สึกและอารมณ์ เน้นที่ความมีน้ำใจ และเห็นคุณค่าของความเป็นคน³⁹ ทั้งยังสอดคล้องกับลำดับขั้นการคลี่คลายของโครงสร้างทางเศรษฐกิจหรือความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในประเทศไทยอีกด้วย⁴⁰

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

³⁷ เรื่องเดียวกัน.

³⁸ เรื่องเดียวกัน.

³⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 68.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน.